

MUHAMMED ALİ ŞAH DÖNEMİNDE İRAN'IN SİYASİ DURUMU (1907-1909)¹Kabul Tarihi: 27.03.2016
Yayın Tarihi: 14.04.2016

Gökhan BOLAT*

Öz

Kaçar Hanedanının altıncı hükümdarı olan Muhammed Ali Şah dönemi (1907-1909) zaman bakımından kısa olmasına rağmen meydana gelen siyasi gelişmeler açısından 20. Yüzyıl İran tarihinin en önemli dönemlerinden biri olmuştur. Bir yandan dünyada yayılmaya başlayan bir takım fikir akımlarının etkisi bir yandan da dönemin büyük devletleri arasındaki siyasi rekabet İran'ı doğrudan etkilemiştir. Bu dönemde iç siyasette meydana gelen en önemli gelişme kuşkusuz meşrutiyet hareketleridir. Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilmesiyle neticelenecek olan bu hareketler bu dönemde ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Bir diğer gelişme ise 19. yüzyıldan beri İran siyasetinde etkili olan İngiltere ve Rusya'nın 1907 İngiliz-Rus Antantı ile İran'ı kendi aralarında paylaşmalarıdır. İngiltere ve Rusya arasında imzalanan bu antlaşma ile iki devlet İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar İran siyasetinde büyük bir nüfuz sahibi olmuşlardır.

Anahtar Kelimeler: İran, Muhammed Ali Şah, Meşrutiyet, 1907 İngiliz-Rus Antantı

THE POLITICAL SITUATION OF IRAN IN THE PERIOD OF MOHAMMAD ALI SHAH (1907-1909)²**Abstract**

Mohammad Ali Shah is the sixth ruler of Qajar Dynasty in Iran. His time is one of the most important periods in the contemporary history of Iran due to some political developments event though he has ruled only two years. On the one hand impact of some ideas such as nationalism, constitutionalism and liberty and one the other hand Britain and Russia's struggle of influence on Iran have directly affected to it. During this period, the most significant development occurred in the internal politics are undoubtedly constitutional movements. These movements have spread all over the country and Mohammad Ali Shah has deposed in the end. Another important development was The Anglo-Russian Convention of 1907. Since the 19th century, Britain and Russia would have a huge impact on Iran and with this convention Iran was divided into two separate zones of influence between these two states. In addition, they have gained great influence in Iranian politics until the end of the Second World War

Key Words: Iran, Mohammad Ali Shah, Constitutionalism, Anglo-Russian Convention of 1907

GİRİŞ

İran'daki Türk Hanedanları döneminin son temsilcisi olan Kaçarlar Dönemi 1795 yılında Hanedanın kurucusu Aga Muhammed Han (1795-1797) ile başlamıştır³. Daha sonra sırasıyla Feth Ali Şah (1797-1834), Muhammed Şah (1834-1848), Nasireddin Şah (1848-1896), Muzaffereddin Şah (1896-1907), Muhammed Ali Şah (1907-1909) ve son olarak Ahmet Şah (1909-1925) tahta çıkmışlardır.

Kaçarların İran'da hüküm sürmeye başladıkları dönem, bölge ve dünya siyasetinde de önemli gelişmelerin olduğu bir dönemdir. Bir yandan Çarlık Rusya, 18. Yüzyılın sonlarından itibaren sıcak denizlere inme siyaseti çerçevesinde güneye doğru ilerlemeye başlamış, diğer yandan ise sanayi devrimini gerçekleştiren İngiltere ise Hindistan başta olmak üzere bölgedeki etkinliğini artırmıştı. İran ise 18. yüzyıl boyunca içte yaşadığı hakimiyet mücadelelerinden dolayı oldukça zayıf

¹ Bu çalışma Erciyes Üniversitesi BAP birimi tarafından SBA-11-3456 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, gokbolat@gmail.com

² This study is supported by Erciyes University Unif of Scientific Research Projects (BAP) under the project number SBA-11-3456.

³ Ali Asger Şemim, *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, Behzad Yayınevi, Tahran 1387, s. 41, Yılmaz Karadeniz, Kaçar Hanedanı, s. 61

düşmüştü. Bu nedenle, Kaçar hükümdarları, hakimiyetleri süresince Rusya ve İngiltere'nin etkisi altında ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır.

Bu iki ülke İran'ı elde tutabilmek ve içişlerine daha rahat müdahale edebilmek için İran'ı kendilerine oldukça fazla miktarlarda borçlandırmışlar, İran borçlarını ödeyemeyince de alacaklarını tahsil etme bahanesiyle İran'dan bir çok alanda imtiyaz elde etmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısında yol yapımından, gemi işletmeciliğine, bankacılıktan, tütün satışına kadar bir çok alanda önemli imtiyazlar elde etmişlerdir.

İran'ın bu iki ülke karşısında zayıf bir duruma düşmesinde diğer bir çok etkenin yanısıra, Kaçar şahlarının müsrif yapıları da etkili olmuştur. Özellikle Nasıreddin ve Muzafferredin Şah dönemlerinde sadece Avrupa'ya düzenlenen seyahatler için yüzbinlerce sterlinlik borç almışlardır. Bu nedenle İran ekonomisi bir türlü düzelmemiş aksine her geçen yıl daha da kötüleşmiştir.

Bütün bu olumsuzlukların yanı sıra İran'ın modernleşme sürecindeki ilk adımlar da bu dönemde atılmıştır. 19. yüzyılın başlarında batı tarzı eğitim almaları için Avrupa'ya öğrenciler gönderilmiştir. Feth Ali Şah'ın oğlu ve veliaht şehzadesi iken genç yaşta vefat eden Abbas Mirza (1789-1833) ve İran modernleşme tarihinin en önemli siması ve üç yıllık kısa süreli sadrazamlığı sırasında önemli reformlara imza atan Mirza Taki Han (Emir Kebir) dönemlerinde (1848-1851)⁴, Osmanlı Devleti'nin de etkisiyle bir çok alanda reformlar yapılmıştır.

20. yüzyılın başlarında İran'da iki önemli gelişme yaşanmıştır. Bunlardan birincisi 1905'ten itibaren başlayan Meşrutiyet hareketi, bir diğeri ise İngiltere ve Rusya'nın 1907 yılında yaptıkları bir antlaşma ile İran'ı kendi aralarında taksimidir. 20. yüzyılda İran'da ortaya çıkan sosyo-politik hareketler ile dış güçlerin ülkenin siyaset ve ekonomisindeki etkilerinin daha iyi anlaşılması açısından bu iki olayın incelenmesi büyük önem arz etmektedir.

⁴ Emir Kebir ve reformları hakkında bkz: Gökhan Bolat, "Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları (1848-1851)", BELLETEN, Cilt: LXXVII, Sayı: 278, Nisan 2013, s. 151-182.

MUHAMMED ALİ ŞAH DÖNEMİNDE İRAN'IN SİYASİ DURUMU

İran'da Meşrutiyet Hareketleri

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başları bir çok ülkede o döneme kadar ülke yönetimlerinde hakim olan monarşik yapıların güç ve etkinliğini sarsan ve onların yanına halktan temsilcilerin yer aldığı Meclis ve benzeri kurumların ülke yönetimlerine dahil eden, milliyetçilik, demokrasi ve sosyalizm gibi çeşitli fikirlerin toplumsal ve siyasal hayatta etkili olduğu bir takım anayasal devrim hareketlerinin yaşandığı bir dönem olmuştur. 1876 ve 1908'de Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyet'in ilan edilmesi, 1905'de Rusya'da yaşanan anayasal devrim, 1906-1911 İran meşrutiyet hareketleri, 1910 Meksika Devrimi ve 1911'de Çin'de başlayan ve Mançurya Hanedanlığı'nın son bulmasına neden olan hareketler bunlardan bazılarıdır⁵.

Muhammed Ali Şah dönemi yukarıda da değinildiği gibi Meşrutiyet hareketlerinin en yoğun bir biçimde yaşandığı, halkın bu tür taleplerinin ve buna karşı verilen sert tepkinin ülkede bir iç savaşta neden olduğu ve nihayetinde Şah'ın bu savaşı kaybedip tahttan çekilmek zorunda kaldığı bir dönem olmuştur. Bu nedenle Meşrutiyet hareketinin sebepleri ve olayların gelişimi üzerinde durmakta yarar vardır.

Meşrutiyet Hareketlerinin Sebepleri

20. yüzyılın başlarında İran'daki hürriyet fikri gerek aydınlar ve gerekse halk arasında yaygınlaşmış durumdaydı. Bu durumun oluşmasının çeşitli sebepleri vardı. Bunlar; 1) Osmanlıda görülen Avrupalılaşma hareketleri ve bu durumun İstanbul'da bulunan İran elçileri ile tüccarları tarafından takip edilmesi, 2) İran'ın Avrupa'ya gönderdiği öğrenciler ve kendi üniversite düzeyindeki okullarına getirdiği Avrupalı öğretmenlerin etkisi, 3) İran'da görev yapan büyükelçi ve konsolosların etkisi 4) Avrupa ile İran arasında yapılan telgraf hattından dolayı İran aydınlarının Avrupa'da meydana gelen olaylardan haberdar olması 5) İranlı aydınlar tarafından ülke içinde ve dışında çıkarılan gazete ve dergilerin etkisi⁶ 6) Ülkedeki gizli cemiyetlerin faaliyetleri, 7) Yabancılara verilen imtiyazların halk ve ulema tarafından tepkiyle karşılanması, 8) Ülkedeki asayişin bozulması ve adaletsizliklerin artması 9) Halkın ekonomik durumunun oldukça kötü durumda olması ve Kaçar hanedanından memnun olmamalarıdır⁷.

Meşrutiyet hareketlerinin başlangıcı olarak Şiiilerin önemli müçtehitlerinden *Ayetullah Şirazi*'nin 1890-1892 yılları arasında yaşanan süreçte *Tütüin Yasağı* hakkında verdiği fetva kabul edilmektedir. Bu fetva İran'da meşrutiyet hareketlerini fitilleyen başlıca kıvılcımların ilkidir. Ayetullah Şirazi'nin bu fetvayı yayınlamasındaki en büyük etken ise meşrutiyet fikrinin İran'da yaygınlaşmasında büyük rolü olan *Seyyid Cemaleddin Afgani*⁸ (*Esedabadi*) (1838/9-1897)'dir⁹.

Meşrutiyet hareketlerinden önce 1905 yılında Rusya'da gerçekleşen devrim de İran'daki halk üzerinde etkili olmuş ve olayları hızlandırmıştır. 1905 yılında Muzafferedd'in Şah'ın damadı olan Sadrazam *Aynu'd-Devle*'nin Tahran'ın önde gelen birkaç tacirini falakaya yatırması üzerine halk ve ulema aşırı derecede öfkelenmiştir. Bunun üzerine halk ve ulemadan oluşan büyük topluluk Tahran'daki *Şah Camii*'nde toplanmış ve burada *Seyyid Cemaleddin Vaiz-i İsfahani* devlet aleyhinde sert konuşmalar yapmıştır. *Küçük Göç* olarak adlandırılan bu olayda, ulema, halk, talebe ve tacirlerden oluşan bir topluluk Tahran yakınlarındaki *Şeyh Abdülazim Türbesi*'ne sığınmıştır. Bu olay İran'ın bundan sonraki siyasi hareketlerinin de başlangıcı olmuştur¹⁰.

Bu olaydan sonra *Şeyh Cemaleddin Vaiz-i İsfahani*, hürriyetçi olduğu gerekçesiyle Sadrazam tarafından Kum şehrine sürülmüştür. Aydınlardan *Ağa Seyit Mehmet* de hapsedilmiştir. Tahran'da meşrutiyet taraftarları toplanarak Seyyit Mehmet'in serbest bırakılmasını istemişler ancak bu istek kabul edilmemiştir. Ordu ve meşrutiyetçiler arasında çatışmalar çıkmış ve bir öğrenci ölmüştür. Ancak sonunda Seyyit Mehmet'i hapisten çıkarmayı başarmışlardır. Ordunun müdahale ettiği

olayların neticesinde 15 kişi hayatını kaybetmiştir. Bu olaylardan sonra ulema Kum şehrine gitmiştir. Ulema buradan Şah'a bir mektup yazarak, Aynu'd-Devle'nin azledilmesi, gümrüklerden sorumlu olan Belçikalı *J.Nouz*'un azli ve sınırdışı edilmesi, Adaletane'nin tesisi ve ülkede İslâm hukununun gereğince icra edilmesi yönündeki isteklerini bildiren bir mektup yazmış ve bunların yapılmaması durumunda olayların önünün alınamayacağını bildirmişlerdir¹¹.

Meclis-i Şura-yı Milli'nin Açılması

Ulema Kum'a gidince pazar, esnaf ve tüccar da dükkânlarını kapatarak onları takip etmiştir. Buna karşı Aynu'd-Devle halk üzerindeki baskısını artırmıştır. Esnaflara dükkânlarını açmalarını aksi halde mallarına el konulup hapse atılacaklarını bildirmiştir. Tahran halkı buna daha çok sinirlenip İngiltere sefaretine iltica etmiştir. Kısa sürede ilticacıların sayısı 13.000 kişiye çıkmıştır. Ulemanın ve halkın bu kararlı tutumu karşısında Muzaffereddin Şah daha fazla dayanamayarak 5 Ağustos 1906'da Meşrutiyet'in kurulması için gerekli hazırlıkların başlaması, anayasanın ve seçim kanununun hazırlanması amacıyla Meclis-i Milli'nin açılması için seçimlere gidileceğini ilan eden bir ferman yayınlamıştır¹².

Muzaffereddin Şah'ın ilan ettiği bu kararlara rağmen bir süre sonra İran'daki durum eskiye dönmeye başladı. Ayn'üd-Devle hala gücünü koruyordu ve Meclisin açılması için hiç bir adım atılmamıştı. Bunun üzerinde tekrar gösteriler başladı, dükkanlar kapatıldı ve göstericiler Meclis'in bir an önce açılması için bir takım isteklerde bulundular. Bu istekler şöyleydi:

- İran 11 veya 13 seçim bölgesine ayrılacak
- Meclis toplam 200 üyeden oluşacak
- Seçimlere 30-70 yaş arasındaki erkekler katılacaktır. Adayların devlet görevlisi olmamaları, herhangi bir suça karışmamış olmaları ve okur-yazar olmaları gibi şartlara haiz olmaları gerekiyordu¹³.

⁵ Janet Afari, "Social Democracy and Iranian Constitutional Revolution of 1906-1911", *A Century of Revolution Social Movements in Iran*, (Ed.John Foran), Cilt 2, University of Minnesota Press, Minnesota, Minneapolis 1994, s. 21.

⁶ Selda Kılıç, "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XX, Sayı:32, Ankara 2002, s. 147.

⁷ Yılmaz Karadeniz; "II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)", *Bilig*, Sayı 47, Güz 2008, s. 193-214

⁸ Cemaleddin Afgani (1838 – 1897), Gençliğinde Irak'ın Kerbela ve Nefes kentlerinde din ve felsefe eğitimi gördü. 1866 yılında Afganistan'da Muhammed Azâm Han'ın en güvendiği danışmanlarından biri olarak memuriyete başladı. 1868'de Şir Ali, Azâm'ı tahttan indirince Afganî de sınır dışı edildi. Bundan sonra Hindistan, Hicaz, Mısır, İstanbul, Paris, Londra, İran ve Rusya gibi yerler arasında yoğun seyahatler gerçekleştirdi. Son olarak 1892'de İstanbul'a geldi ve 1897'de burada vefat etti. (Alâeddin Yalçınkaya; Cemâleddin Efgâni, Sebül Yayinevi, İstanbul 1995, s. 23) 19. asır İslâm âleminde dikkate değer simalardan biridir. 20. yüzyılın başlarında İslâm ülkelerinde meydana gelen hürriyetçi ve meşrutiyetçi cereyanlarda Afganî'nin önemli etkisi olmuştur. İslam dünyasında yaptığı propagandaların amacı İslâm ülkelerini Avrupalı devletlerin siyasî nüfuz ve iktisadî istismarlarından kurtararak bu ülkelerde liberal siyasî idareler kurmak suretiyle, onların kendi içlerinde gelişmelerini sağlamak, böylece Şii İran da dâhil bütün İslâm âlemini tek bir halifenin riyaseti altında toplayarak Avrupa'ya karşı duracak güçlü bir İslâm devleti kurmaktır. İA, "Cemâleddin Efgâni", C. 3, MEB yayınları, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi 1997, s. 81-82; Cemaleddin Afgani hakkında ayrıca bkz. Azmi Özcan; "Jamaladdin Afghani's Honorable Confinement in Istanbul and Iran's Demands for His Extradition", *Osmanlı Araştırmaları* C. XV, İstanbul 1995, s.285-291

⁹ Kaan Dilek; "İran'da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasî Gelişmeleri", *Akademik Ortadoğu*, C.2, S. 1, 2007, s.51-52..

¹⁰ Dilek; İran'da..., s. 57

¹¹ Kılıç; "İran'da...", s. 148-149; Dilek; "İran'da...", s. 58.

¹² Mehran Kamrava, *The Political History of Modern Iran: From Tribalism to Theocracy*, Praeger Publishers, Westport, CT 1992, s. 36-37, Ahmet Kesrevi, *Tarih-i Meşrute-i İran*, Müessesesi-i İntişarat-ı Negâh, Tahran 1388, s.82, Abdolghafour Baghdadi, *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 1982, s. 101.

¹³ Percy Sykes, *A History of Persia*, Cilt 2, Macmillan and Co. Limited, Londra 1930, s. 404.

Bunun üzerine İngiliz ve Rus diplomatların da araya girmesiyle Ayn'üd-Devle Tahran'dan uzaklaştırıldı. Nihayet, 17 Eylül 1906'da Şah Kanun-i Esasi'yi hazırlayacak olan Meclis-i Milli için seçim çalışmalarının başlaması ve bir ay içinde meclisin toplanması kararını içeren bir ferman yayımlandı. Bu bildiriye göre Meclis 156 üyeden oluşacak, bunlardan 60'ı Tahran'dan 96'sı ise eyaletlerden seçilecekti. Ayrıca Seçimler her iki yılda bir yenilecek ve milletvekilleri dokunulmazlık unvanına sahip olacaktı. Bu kararların ardından kısa süre içinde seçimler yapıldı ve *Meclis-i Şura-yı Millî* 7 Ocak 1906'da açıldı. Burada dikkat çeken husus, meclisin açılışına sadece Tahran milletvekillerinin katılmış olmasıdır. Bu acele muhtemelen zaman geçmeden elde edilen kazanımları hayata geçirme düşüncesinden kaynaklanıyordu¹⁴.

1:

Milli'nin ilk üyeleri

Fotoğraf
Meclis-i Şura-yı

Meclis açılır açılmaz Kanun-i Esasi'yi hazırlama işine girişti. Bunun için daha önce hazırlanan kanunnameler incelendi. Sonuçta 51 maddelik bir anayasa hazırlandı ve imza için Muzaffereddin Şah ve veliht Muhammed Ali Mirza'ya gönderildi¹⁵. Kanun-i Esasi Ekim ayının sonlarında Muzaffereddin Şah'a gönderilmesine rağmen Şah hemen onaylamadı. Bunun üzerine Meclis, 10 Aralık'ta Şah'a anayasayı onaylayıp onaylamayacağına dair acil cevap vermesini istedi¹⁶. Bundan yaklaşık yirmi gün sonra 14 Zilkade 1324/ 30 Aralık 1906'da Muzaffereddin Şah Kanun-i Esasi'yi imzalayıp meşrutiyeti resmen ilan etti¹⁷. Hükümdarlık dönemi, İran'ın ekonomik, siyasi ve sair durumu oldukça kötü olan ve pek başarılı bir idare sergilemeyen Muzaffereddin Şah, son dönemlerinde mecburen de olsa Meclisin açılması ve Kanun-i Esasi'nin onaylanması gibi olumlu işlere imza atmıştır. Bu yüzden İran tarihine "meşrutiyeti ilan eden hükümdar" olarak geçmiştir.

¹⁴ Edward Browne, *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge University Press, Cambridge 1910 s. 124.

¹⁵ Şemim, s. 448.

¹⁶ Browne, s. 132

¹⁷ Ahmet Kesrevi, s.200

Muhammed Ali Şah'ın Velihtlığı ve Tahta Çıkışı

Muhammed Ali Mirza, 14 Rebi'ül-Sani 1299/ 21 Haziran 1872 tarihinde Tebriz'de dünyaya geldi¹⁸. Babası Muzaffereddin Şah ve annesi ise İran modernleşme hareketinin önemli simalarından Emir Kebir'in eşi ve Nasıreddin Şah'ın kız kardeşi olan Melekzade Hanım'ın kızı Tac'ül-Mülük hanımdır¹⁹. Muhammed Ali Mirza'nın hocalığını Kırım Musevi Karay (Karaim) Türklerinden olup Rusya vatandaşı olan *Seray Şapşal* yapmıştır. Şapşal, Muhammed Ali'nin tahta çıkmasından sonra da onun üzerinde etkili olmuş, Kazak Tugayı'nın komutanı Albay Liakhov ile birlikte Şah'ın Rusya yanlısı bir siyaset izlemesinde etkili olmuştur. Hatta Meclis'in bombalanması fikrinin ondan geldiği çeşitli kaynaklarda zikr edilmiştir²⁰.

Dedesi Nasıreddin Şah'ın 1312/1896'da öldürülmesinden sonra veliaht şehzade olarak seçilen Muhammad Ali Mirza Azerbaycan valiliğine tayin edilmiştir²¹. Azerbaycan valiliği sırasında halka karşı oldukça despot davranmış ve bu yüzden halkın nefretini kazanmıştı²². Muzaffereddin Şah'ın 1322'de hastalığı sebebiyle yaptığı üçüncü Avrupa seyahati sırasında saltanat naibi olarak görev görevlendirildi. Babasının hastalığının ağırlaşması üzerine onun ölümünden yaklaşık 3 hafta önce 17 Aralık 1906'da Tahran'a geldi²³. Yaklaşık 4 ay süren saltanat naibliği sırasında sadrazam *Ayn'üd-Devle* ile bir türlü anlaşamadı. Feth Ali Şah'ın torunu ve Muzaffereddin Şah'ın damadı olan Ayn'üd-Devle son derece muhafazakar ve sertlik yanlısı biriydi. Onun halka, tüccar ve yöneticilere karşı sert tutumu meşrutiyet hareketlerinin en önemli sebeplerinden biri olmuştur. Muhammed Ali Mirza, Ayn'üd-Devle ile olan mücadelesinde mecburen de olsa ona karşı mücadele eden meşrutiyet taraftarlarına yakın durmuştur²⁴.

Muhammed Ali, henüz veliahtlığı sırasında meşrutiyet hareketinin liderlerinden *Seyyid Abdullah Behbahani*'ye bir mektup göndererek meşrutiyet rejimine bağlı kalacağına dair söz vermişti²⁵. Onun böyle bir söz vermesinde meşrutiyet taraftarları arasında kendisinin bu harekete karşı olduğu yönündeki düşünceleriydi. Babasının sağlığının yerinde olmadığını bilen müstakbel şah, bu tür şayiaların tahta çıkmasına engel olacağını hesaba katarak meşrutiyet hareketinin liderlerinden *Seyyid Abdullah Behbahani*'ye yazdığı mektubu hem bizzat Behbahani'ye göndermiş hem de Tebriz'de çıkan *Ruzname-i Meclis*'te yayınlattı. Muhammed Ali Mirza bu mektupta özetle şunları ifade etmişti:

*Kagez-i Tebrizî'de ifade ettiğiniz görüşlerinizden anladığım kadarıyla milletin fikirlerine ve Meclisin açılmasına karşı olduğum düşünülmektedir. Evvela, Meclis ve meşrutiyete karşı olduğum iddiası asılsızdır. Allah'tan dileğim devlet ve milletin gelişmesi ve her türlü kötü durumdan kurtulmasıdır*²⁶.

Uzun zamandır ağır hasta olan Muzaffereddin Şah, Kanun-i Esasi'yi ilan ettikten kısa bir süre sonra 24 Zilkade 1324/ 9 Ocak 1907'de 53 yaşında vefat etti. 4 Zilhicce 1324/ 19 Ocak 1907'de Muhammed Ali Mirza İran'ın yeni şahı olarak tahta çıktı²⁷. Taç giyme törenine vezirler, ayanlar, yabancı elçiler ve konsololar katıldı. Sadrazam Müşir'üd-Devle, oldukça büyük ve ağır olarak hazırlanan tacı Muhammed Ali'ye takdim etti. Akabinde müzik ve top atışları başladı. Tahta çıkışının habercisi olarak Tebriz'de beş gün diğer şehirlerde üç gün kandiller yakıldı²⁸. Böylece İran siyasi tarihinin zaman olarak en kısa ancak olaylar açısından en yoğun ve karmaşık bir dönemi başlıyordu.

Muhammed Ali Şah Dönemi Siyasi Gelişmeleri

Tahta çıkmadan evvel meşrutiyet taraftarlarına olumlu mesajlar vermesine rağmen esasında ne meşrutiyet fikrine ne de Meclis'in varlığına razıydı. Çünkü Meşrutiyet rejimini kendi yetkileri ve müsrif harcamalarının önünde büyük engel olarak görüyordu²⁹. Aynı şekilde Meclis-i Şura-yı Milli üyeleri de Muhammed Ali Şah'a güvenmiyorlardı. Bunun ilk işareti Şah'ın taç giyme

töreninde ortaya çıkmıştı. Bu törene Meclisi temsilen kimse gelmemişti. Sani'üd-Devle ve Saâd'üd-Devle gibi isimler milletvekili olmalarına rağmen törene "Ayan" kimlikleri ile katılmışlardı³⁰.

Buna rağmen henüz gücü bütün gücün kendisinde olmadığına farkında olan yeni Şah, 12 Şubat 1907'de Sadrazam vasıtasıyla Meclis'e bir tezkere göndermiş ve meşrutiyet rejimine bağlı olduğunu bildirmişti. Bu tezkere şu şekildeydi:

Cenab-ı Eşraf-ı Sadrazama,

Meşrutiyetin ilanını teyiden şehinşah olarak Meclis-i Şura-yı Milli'nin açılmasını emrederim. İran devletinde de diğer bazı meşrutiyet ve anayasaya sahip ülkeler gibi, İran meşrutiyetini kabul ediyorum. Bu yazımı hüccet'ül islamlara ve milletvekilleri ile yüce meclise aynen iletmenizi istiyorum³¹

Şah'tan gelen bu tezkereye ve meşrutiyete olan bağlılık ifadelerine Meclis üyeleri temkinli yaklaşıyordu. Şah ise, Meclisin açılmasını kabul etmesine rağmen, daha önce değinildiği gibi bu kurumu kendi önündeki en büyük engel olarak görüyordu. Nitekim bu dönemde Meclisin sahip olduğu şu yetkiler iki taraf arasındaki mücadelelerin en önemli sebeplerinden biri olacaktır³²:

- *Şah tarafından atanmalarına rağmen Bakanlar Meclise karşı sorumluydu*
- *Meclisin onay olmadan hiç bir yeni vergi konulamaz, hiç bir harcama yapılamaz*
- *Meclis onaylamadıkça yabancı bir devletten borç alınamaz ve imtiyaz verilemez*

Meclisin bu yetkilerine karşılık, Sadrazamı azletme, Meclisin kabul ettiği kanunları veto etme gibi Şah'ın elini güçlendiren yetkileri vardı. Muhammed Ali Şah bu koşullar altında gizli den gizliye meşrutiyetçilere karşı harekete geçti³³. Bu arada, İran hükümeti, Rusya ve İngiltere ile 400 bin sterlin tutarında bir dış borç için prensipte anlaşmış ve bunu Meclisin onayına sundu. Fakat Meclis bunu reddetti. Muzaffereddin Şah'ın aldığı dış borçlardan dolayı ülkenin İngiltere ve Rusya'nın kontrolüne girdiğini bilen meşrutiyetçiler, yeni bir dış borcun ülkenin bağımsızlığını ortadan kaldıracağına inanıyorlardı³⁴. Meclis, ülkedeki yabancı etkisinin azaltılması ve ülke ekonomisinin güçlendirilmesi gerektiğini düşünüyordu. Bu nedenle 5 maddelik bir kararı kabul etti³⁵:

- 1- *Belçikalı görevlilerin İran'dan gönderilmeleri*

¹⁸ Nizam'ül-İslâm Kirmani, "Zendeginame-i Teniçend Ez Şahan-ı Kaçar", *Siyasi-İktisadi*, Şomara 275-276, s.212.

¹⁹ Gökhan Bolat, "Mîrzâ Tâki Han (Emîr Kebîr) Ve Reformları (1848-1851)", *BELLE TEN*, Vol.LXXVII, 2013, s.152-153.

²⁰ Browne, s. 130, Baghdadi, s. 128, Şemim, s. 482. Seraye Şapşal ve Karay Türkleri hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mikhail Kizilov, *The Karaites of Galicia, An Ethnoreligious Minority Among The Ashkenazim, The Turks and The Slavs, 1772-1945*, Brill Yayınları, Leiden 2009.

²¹ Rezita Miri, "Muhammed Ali Şah Der Teb'id", *Tarih-i Muasır-ı İran*, Sal 3, Şomara 11, Payyız 78, s. 219

²² Yılmaz Karadeniz, *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2004, s. 289.

²³ Miri, s.219.

²⁴ Baghdadi, s.94.

²⁵ Şemim, s. 451-452.

²⁶ Kesrevi, s. 198.

²⁷ Browne, s. 133, Baghdadi, 125.

²⁸ Kesrevi, s. 216.

²⁹ Sykes, s. 406.

³⁰ Şemim, s. 452, Kesrevi, s. 216.

³¹ Baghdadi, s. 126.

³² Browne, s. 134.

³³ Baghdadi, s. 127.

³⁴ Sykes, s. 406.

³⁵ Şemim, s. 453.

- 2- Şahın harcamalarının düzeltilmesi ve ona belli miktarda bir maaş bağlanması. Ayrıca belirlenen miktarın aşılmasının yasaklanması
- 3- Milli bir bankanın kurulması
- 4- Rusya ve İngiltere'den her türlü borç talebinin yasaklanması
- 5- Her türlü yasadışı işin, özellikle vergi hususunda, kontrol altına alınması,

Meclisin milli bir banka kurma konusunda aldığı karar, yıllardan beri bu ülkeyi kendi kontrollerine almış olan İngiltere ve Rusya'yı rahatsız etmiştir. Nitekim İngiltere'ye ait olan *Bank-ı Şehinşahi* ve Rusya'ya ait olan *Bank-ı İstikrazî* bu girişimi engellemek için ellerinden geleni yapmışlardır. Hindistan'da yaşayan Zerdüştler tarafından milli bir banka kurulması için yapılan girişimler sekteye uğratılmış ve Zerdüştlerin yoğun olarak yaşadığı Yezd şehrinde bazı insanlar bu nedenle öldürülmüştür. Yaşanan bu hadiseler yardım yapmak isteyen diğer insanları da bundan vazgeçirmiştir. Bunun yanı sıra, milli banka kurma fikri Meclis içinde de görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Tüm bu hadiseler milli banka fikrini ortadan kaldırmıştır³⁶.

Muhammed Ali Şah, Meclisin kendisine karşı yaptığı bu hamlelere karşılık Sadrazam Mirza Nasrullah Han'ı (Müşir'üd-Devle) görevden almıştır. Yerine meşrutiyet karşıtı fikirleriyle tanınan ve Şah taraftarı olan ve bir süredir Avrupa'da yaşayan Mirza Ali Asgar Han'ı (Emin'üs-Sultan) Nisan 1907'de Sadrazamlığa getirdi³⁷. Daha çok Atabeg-i Azam olarak bilinen Emin'üs-Sultan'ın göreve getirilmesi halkın tepkine neden oldu. Hatta Reşt halkı, yeni sadrazam deniz yoluyla ülkeye girerken onu iskeleye çıkartmış ve meşrutiyete bağlı kalacağına dair yemin ettirmişlerdir. Öte yandan Şah bu hamlesi ile meşrutiyet taraftarlarına gözdağı vermiştir. Bundan böyle iki taraf arasındaki mücadele resmen başlayacaktır³⁸.

Muhammed Ali Şah'ın Atabeg-i Azam'ı getirmesinin en önemli sebebi meşrutiyetçilerle mücadele etmektir. Çünkü Şah, ülkede artık iki otoritenin fazla olduğunu ve ikisinden birinin mutlaka gitmesi gerektiğini düşünüyordu. Ancak, Atabeg göreve başladığında ülkenin çeşitli yerlerinde, Tebriz, İsfahan ve Şiraz'da çeşitli ayaklanmalar çoktan başlamıştı. Öte yandan Şah'ın kardeşi Salar'üd-Devle saltanat iddiasıyla ayaklanmış ancak bu ayaklanma Nihavend civarlarında bastırılmıştı. Bunlara ek olarak dış borç alınmadığı için ortaya çıkan ekonomik darlık hükümeti düşündüren bir diğer önemli sorundu³⁹.

Atabeg, öncelikle Meclis içindeki bazı ılımlı milletvekillerini kendi yanına çekmeye çalıştı. Bunun yanı sıra bazı din adamlarını meşrutiyet aleyhine tavır almaya ikna etti. Bunlardan Şeyh Fazlullah Nuri, Mecliste kabul edilen laik nitelikteki yasalara karşı tavır almış ve özellikle gayrimüslimlerle Müslümanların eşit sayılmasına ciddi anlamda itiraz etmiştir⁴⁰. Bu yüzden Meşrutiyetin İslâm hukukuna aykırı olduğunu yönünde bir fetva yayınlayarak Meclis ve Meşrutiyetin halk nezdinde itibarını zedelemeye çalışmıştır. Şah Tebriz'de başlayan Meşrutiyet yanlısı ayaklanma ile mücadele etmesi için Rahim Han'ı geniş yetkilerle buraya üzerine gönderdi. Reji hadisesinden dolayı İngilizlerle arası açıldığı için dış politikada Ruslara yakın durmaya başladı. Nitekim Ruslar bu süreçte meşrutiyetçilere karşı Şah'ı destekliyordu⁴¹. Atabeg, kendi yanına çektiği milletvekilleri vasıtasıyla meclisin çalışmasını engellemeye çalıştı. Şah ve Atabeg'in iki yüzlü politikaları yüzünden ülkedeki kargaşa daha çok artı. Artık ülkenin her tarafında karışıklıklar baş göstermeye başlamıştı. Bunu fırsat bilen İngiltere ve Rusya aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara

³⁶ Karadeniz, *Kaçar Hanedanı...*, s. 291.

³⁷ Şemim, s. 463.

³⁸ Muhammed Ali Furugi, *Büyük İran Tarihi*, (Çev: Ömer Halis), Askeri Matbaa, İstanbul 1926, s. 69.

³⁹ Sykes, s.407.

⁴⁰ Said Amir Arjomand, "The Ulama's Traditionalist Opposition to Parliamentarianism: 1907-1909", *Middle Eastern Studies*, Cilt 17, No. 2, Nisan 1981, (s. 174-190) s.178

⁴¹ Rusya'nın İran meşrutiyetine bakışı ve Şah yanlısı politikaları hakkında bu proje kapsamında daha önce yayınlanan makale için bkz: Gökhan Bolat, "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support Of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Nisan 2013, ss.179-189,

bırakıp 31 Ağustos 1907'de İran'ı kendi aralarında paylaştılar⁴². Ne tesadüf ki Atabeg de aynı gün Meclis'ten çıkarken Fırka-i İctimaiyyun-i Amiiyyun üye Tebrizli Abbas Ağa adında bir genç tarafından öldürüldü. Abbas Ağa ise orada intihar etti. Üzerinden çıkan not ise Muhammed Ali Şah ve taraftarlarını tedirgin etti. Notta şunlar yazıyordu: "Encümen azasından Abbas Ağa, millet fedaisi, numara 41) Atabeg'in öldürülmesinden sonra ülkedeki kargaşa daha da arttı. Hem ulema hem de halk meşrutiyet ve monarşi taraftarı olarak ikiye ayrıldı⁴³.

Atabeg'in öldürülmesi ile Şah ve taraftarlarına güçlü bir mesaj verilmiş oldu. Bundan böyle Meşrutiyete karşı gelecek herkesin benzer bir durumla karşılaşabileceği ortaya çıkmış oldu. Abbas Ağa'nın kendi canını bu uğurda feda etmesi meşrutiyetçilerin idealleri konusundaki kararlılığını ortaya koymuştur. Bunun üzerine Muhammed Ali Şah, çocuklarıyla birlikte Meclis'e giderek anayasaya bağlı kalacağına dair teminat vermiştir. Şahın bu ziyareti şüphesiz göz boyamaya dönük bir girişimdi. Bu onun Meşrutiyet taraftarlarını ortadan kaldırma planlarından vazgeçtiği anlamına gelmiyordu. Nitekim, Şah'ın hocası olan ve daha önce de kendisinden bahsedilen Şapşal biran önce harekete geçmesi için Şah'ı ikna etmeye çalışıyordu. Ayrıca Kazak Tugayının Rus komutanı olan Albay Liakhov, Kafkasya Rus genel valisinden aldığı talimat üzerine Şah'a giderek onun emrinde olduğunu bildirmiştir⁴⁴.

Özellikle Rusya'dan elde ettiği destekle morali yerine gelen Muhammed Ali Şah, 1907 Aralık ayında Şeyh Fazlullah Nuri'yi kullanarak Tophane Meydanı'nda (Meydan-ı Sipah) büyük bir kalabalık toplamıştır. Esasında toplanan kalabalığın çoğu ya Nuri'nin öğrencileri ya da bir şekilde hükümdarın hizmetinde çalışan alt kesimden insanlardı. Yani bir nevi zoraki bir kalabalık oluşturulmuştu. Şeyh toplanan kalabalığa hitaben yaptığı konuşmada meşrutiyetçileri, dini küçümsemek ve fitne tohumları ekmekle suçlamıştır Bu arada Şah, Liakhov'a meclisi basma emri verdi. Bu arada Meclisi korumak için toplanan bir diğer kalabalık ise Meclisin etrafını sardı. Böylece Şah'ın bu hamlesi başarılı olamadı⁴⁵.

Bu arada, Atabeg'den sonra kısa bir süre Müşir'ül-Saltana, Sadrazamlığa getirilmişse de bir ay sonra bu görevden ayrılmış ve yerine Meclisin istediği Nasır'ül-Mülk getirilmiştir (27 Ekim 1907). Şah, istemeyerek de olsa buna razı olmuştur. Bu kararda ülkenin her tarafında örgütlenen Encümenlerin⁴⁶ gittikçe güçlenmeleri etkili olmuştur. Nitekim Atabeg, Tebriz Encümeni'ne bağlı biri tarafından öldürülmüştü. Yeni sadrazam, maliyeyi düzeltmek için Şah'ın harcamalarında kısıntıya gitti. Bu durum Şah ile Meclis'in arasını iyice açtı. Aralık isyanından sonra Encümenlerin Seray Şapşal ve Savunma Bakanı Emir Bahadır-ı Ceng gibi Şahı yönlendiren bazı isimlerin görevden alınmasını istemeleri üzerine Şah, Meclisten Encümenlerin kaldırılması kararı almasını istedi ancak Meclis bunu reddetti. Bunun üzerine, Şah, Sadrazam Nasır'ül-Mülk ve meşrutiyete sempati besleyen bakanları Bağ-ı Gülistan'da davet etti. Burada onları azarlayan Şah daha sonra tutuklanmalarını emretti. Bu durum halkın tepkisini çekti ve bu olaydan sonra sadrazam görevinden ayrıldı⁴⁷.

Meclisin Bombalanması ve İstibdat Döneminin Başlaması

Şah'ın Meclise ve meşrutiyetçilere karşı yaptığı bu son hamle ile iki taraf arasındaki bağlar iyice koptu. Şah, 1908 Şubat ayının sonlarına doğru bir av dönüşü maiyetiyle birlikte Tahran caddelerinde giderken konvoyuna bombalı saldırı düzenlendi. Şah, bombanın atıldığı otomobilde değil bir arkadakinde olduğu için ölümden kurtuldu ancak yaralandı. Fakat görevlilerden biri öldü. Bu olaydan doğal olarak meşrutiyetçiler sorumlu tutuldu. Ancak, Meclisteki meşrutiyetçilerin

⁴² İngiltere ve Rusya arasında imzalanan bu antlaşma hakkında ilerleyen bölümde detaylı bilgiler verildiği için burada detaylarına inilmemiştir.

⁴³ Furugi, s. 70, Baghdadi, s. 131-132.

⁴⁴ Hüseyin Baykara, *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1978, s. 51-52.

⁴⁵ Abrahamian, s. 68.

⁴⁶ Encümen, bir ilin sınırları içinde o ilin yönetimi ile ilgili karar alan ve uygulayan şehir konseyi veya belediye bünyesinde bu işler için kurulan bir çeşit kurul veya komisyondur.

⁴⁷ Baghdadi, s. 151-154, Baykara, s. 52.

liderleri bunun bir provokasyon olduğunu ve Meclis ile Şah'ın arasını bozmayı hedeflediğini beyan eden bir açıklama yaptılar. Bununla birlikte bu olay Şah'ın öfkesini bir hayli artırdı⁴⁸.

Yaşanan bu son olaylardan sonra Tahran'daki Rus sefiri Hartwig, Muhammed Ali Şah ile yaptığı görüşmede en iyi çözümün Meclisin kapatılması olduğunu söyledi. Şah da artık bu sorundan kurtulmanın vaktinin geldiğine inanıyordu. Bunun için Haziran 1908'de Kazak Tugayı'ndaki askerlere 10.000 sterlin tutarındaki bir miktar özel ikramiye olarak dağıttı. Akabinde sıkıyönetim ilan ederek Tugayın komutanı Albay Liakhov'u Tahran'a askeri vali olarak atadı. Epeydir Şah'ı bu konuda ikna etmeye çalışan Liakhov görevlendirilmesinin hemen ardından bütün gazeteleri ve muharrem törenleri dahil halka açık bütün toplantıları yasakladı.⁴⁹

Artık müdahaleye çok az kalmıştı. Liakhov, önde gelen bazı milletvekillerini tutuklama emri verdikten sonra askerlere 23 Haziran 1908'de Kazak Tugayları ve diğer bazı askeri birlikleri Meclisin bulunduğu Baharistan Caddesine topladı. Bu arada Meşrutiyet yanlıları da toplanmış ve Meclisi korumak için etrafını sarmışlardı. Ancak Liakhov askerlere Meclisi bombalama emrini verdi. Yoğun ateş altına kalan Meclis binasından bazı milletvekilleri kaçmayı başardı, bazıları öldü ve Mirza Cihangir Han gibi meşrutiyetin önde gelen 7-8 ismi yakalandı. Kaçanlardan bazıları ise İngiliz Büyükelçiliğine sığındı⁵⁰.

Fotoğraf 2: Muhammed Ali Şah'a Bağlı Kazak Tugayları ve Komutanı Liakhov

Tebriz Direnişi ve Rusya'nın Tebriz'i İşgali

Meclisin bombalanması ve Meşrutiyetin sona erdirilmesi ülkenin her tarafında tepkiyle karşılandı. Ancak Şah, ilan ettiği sıkıyönetim kuralları içinde kendisine karşı oluşacak her türlü tehlikeyi baskı yoluyla bertaraf etmeye başladı. Öncelikli olarak kendisine karşı en büyük tehditlerden biri olarak gördüğü Encümenleri kapattı. Albay Liakhov, Meclisin bombalanmasının ardından meşrutiyetçilere genel af ilan edildiğini duyurarak herkese evlerine dönmeleri çağırısı yaptı. Ancak bu bir hileden başka bir şey değildi. Ona inanıp evlerine dönenlerin bir çoğu tutuklandı ya da öldürüldü⁵¹.

⁴⁸ Browne, s. 198.

⁴⁹ Abrahamian, s.69.

⁵⁰ Sykes, s. 416.

⁵¹ Karadeniz, *Kaçar Hanedanı...*, s. 303.

Meclis-i Milli'nin bombalanması ve Meşrutiyet'in ilk döneminin sona ermesiyle Tebriz hariç İran'ın diğer şehirlerinde meşrutiyetçiler büyük oranda kontrol altına alınmıştır. Ancak meşrutiyetin ilan edilmesinde büyük gayretleri olan Tebriz halkı Meclis'in bombalanmasına karşı çıkmış ve Şah'ın bu zorbalığını kabul etmemişlerdir. Hadiseden kısa bir süre sonra pazardaki esnaflar toplanarak genel greve gitmişler ve Şah'ı protesto etmişlerdir. Ayrıca Tebriz Şeyh'ül-İslâm'ı Meclis'in acil olarak açılması yönünde bir bildiri yayınlamıştır. Diğer bütün şehirlerde şehir konseyi görevini gören vilayet encümenleri birer birer kapandığı halde Tebriz'deki *Encümen-i Tebriz* kapanmamış, Milli Meclis'in yokluğunda Şah yanlısı üyeleriyle yollarını ayırarak kendisini "Geçici Azerbaycan Hükümeti" olarak ilan etmiştir. Böylece aldığı kararlarla Şah'a karşı meşrutiyet mücadelesini başlatmış ve bu mücadelenin ana merkezi haline gelmiştir⁵²

Muhammed Ali Şah, Tebriz'de başlayan mücadeleyi sona erdirmek için hemen harekete geçti. Önce Ayn'üd-Devle'yi olağanüstü yetkilerle Azerbaycan valisi olarak tayin etti. Daha önce kendi yanına çektiği Rahim Han'ı adamlarıyla birlikte Tebriz üzerine gönderdi. Bunun yanı sıra baştan beri Şah'tan yana tavır alan Rusya ise ordularını İran'ın sınır bölgesine gönderdi⁵³.

Buna karşın Tebriz halkı meşrutiyet mücadelesinin askeri liderleri olarak ortaya çıkan Settar Han ve yardımcısı Bager Han liderliğinde meşrutiyet taraftarları bir araya geldiler. İlk olarak fedailer ve mücahidler diye bilinen bin kadar gönüllü meclisin davası için birleşti. Meşrutiyetçiler sadece Tahran, Tebriz, Meşhed ve Reşt'ten gelmiyorlardı. Kafkaslardaki İranlı, Ermeni ve Gürcüler de yollara dökülmüştü. Bu dönemde Ermenilerin başında Çar karşıtı faaliyetlerinden dolayı Sibiryaya sürgüne gönderilen ancak Reşt'e kaçmayı başarıp orada bir tuğla fabrikasında çalışmaya başlayan Taşnak Partisi'nin lideri *Yeprem Han* vardı. *Yeprem Han İran'ın Garibaldi* olarak ün salmıştı⁵⁴.

Settar Han liderliğindeki Tebriz mücahitleri ve onlara katılan diğer güçler, Şah'ın üzerlerine gönderdiği Ayn'üd-Devle idaresindeki orduyu bozguna uğratarak geri çekilmeye zorlamışlardır. Bunun üzerine Şah'a bağlı ordu Tebriz'i kuşatma altına aldı ve şehri tüm dünyaya kapattı. Bu kuşatma yaklaşık 9 ay sürdü. Tebriz'deki meşrutiyetçileri zayıf düşürmek için kuşatma boyunca şehre erzak girişi dahil her şey yasaklandı. Bir çok insan açlıktan öldü. Buna rağmen Tebriz halkı büyük bir direniş örneği göstererek mücadeleden vazgeçmediler. Tebriz halkının bu direnişi Rusya'yı tedirgin etmiş ve müdahale için İngiltere ile görüşmeye başlamıştı. İki devlet arasında yapılan görüşmeler neticesinde İngiltere, Rusya'nın sınırlı müdahalesine izin verdi. Müdahale için ortaya konulan gerekçe ise oldukça düşündürücüydü: şehirde yaşayan Avrupalı vatandaşları korumak ve şehre erzak götürmek. Neticede 1909 Nisan ayının sonlarına doğru General Znarsky komutasındaki Rus orduları Tebriz'e girdiler. Bunun üzerine Settar Han ve meşrutiyet mücadelesinin bazı önemli isimleri Tebriz'deki Osmanlı konsoloslukuna sığındılar⁵⁵.

Meşrutiyetçilerin Zaferi ve Muhammed Ali Şah'ın Tahttan indirilmesi

Tebriz'in Ruslar tarafından işgali, Tebriz'deki meşrutiyetçilerin bir yenilgisi olarak düşünülse de işgal beklenen sonucu vermemiş ve İran'daki meşrutiyet mücadelesi özellikle diğer şehirlerde Rusya'ya karşı oluşan öfke ile daha da şiddetlenmiştir. Reşt bu dönemde mücadelenin önemli merkezlerinden biri haline geldi. Bu arada Bahtiyari Aşireti de Serdar-ı Esad komutasında meşrutiyetten yana tavır alarak Şah'a karşı mücadeleye başlamıştı. Ülkenin her tarafında Rusya'ya ve onlara ülkeyi işgal etmelerine müsaade ettiği için Muhammed Ali Şah'a karşı büyük bir öfke vardı. Tahran dışındaki Bağ-ı Şah'ta kalan şahı yaklaşık beş bin kişilik bir ordu koruyordu. Tahran'da ise sekiz yüz kişilik Kazak Birliği vardı. Meşrutiyet yanlısı gruplar Şahı şehri ele geçirmek ve Şah'ı tahttan indirmek için Tahran'a doğru yola çıktılar. Kaşan, Şahabad ve Tahran'a

⁵² Gökhan Bolat; "Iran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar Ve Bâger Hanlar", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks (ZfWT)*, no.1, 2013, (s.47-64) 2013, s. 53.

⁵³ Baghdadi, s. 186-187.

⁵⁴ *New York Times*, "Persia's Garibaldi Slain", 23 May 1912, Abrahamian; *Modern Iran...*, s. 69-70. Bolat, "Meşrutiyet Hareketinin..", s. 54-56.

⁵⁵ Bolat, "Russia's Attitude..", s. 186.

yakın mesafede bulunan Kereç'te Bahtiyariler ve Kazaklar arasında şiddetli çatışmalar meydana geldi ve sonunda 11-12 Temmuz 1909'da Meşrutiyet taraftarları ciddi bir mukavemetle karşılaşmadan Tahran'ı ele geçirdiler.⁵⁶

Muhammed Ali Şah için artık yolun sonu görünmüştü. Bir yıldan beri ülkede oluşturduğu istibdat yönetimi, halka karşı yaptığı zulümler ve ülkenin Rusya tarafından işgaline izin vermesi ülkede kendisine karşı büyük bir direnişin başlamasına sebep oldu ve sonuçta hem mücadeleyi hem de tahtı kaybedecek sürecin sonuna geldi.

Meşrutiyetçilerin Tahran'ı 16 Temmuz'da Tahran'ı tamamen ele geçirmelerinden sonra Muhammed Ali Şah Rus büyükelçiliğine sığınmıştır. Aynı gece toplanan *Meşrutiyet Başkanları Şurası* ise Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilmesi ve yerine oğlu Ahmet Mirza'nın tahta çıkarılması kararını aldılar. Ayrıca Ahmet Mirza henüz 12 yaşında olduğu için Kaçar reislerinden Ali Rıza Han'ı da ona naib olarak atadılar⁵⁷.

Muhammed Ali Şah'ın tahttan indirilmesiyle İran'da Meşrutiyet tekrar ilan edildi. Rusya ve İngiltere yeni kurulan idareyi hemen tanıdılar. Bununla birlikte ülkedeki kargaşa da sona erdi. Ancak, Muhammed Ali hala İran'da bulunuyordu ve onun akıbetinin ne olacağı tam olarak belli değildi. Bu amaçla 25 Ağustos 1909'da Rus ve İngiliz temsilcilerinin de katılımıyla İran Meşrutiyet Konseyi'nin bir toplantısında devrik Şah ve ailesinin geleceği ile ilgili 11 maddelik bir antlaşma yapıldı. Bu antlaşmaya göre,

- *Muhammed Ali Şah hazineye ait bütün mücevheratı, saltanat eşya ve malları ile tüm mal varlığını İran Devletine teslim edecek. Bunlar eksik olduğu halde durum Rus ve İngiliz Büyükelçiliklerine bildirilecektir.*
- *Şahın yanındaki mücevherattan bazılarının iadesi mümkün değilse İran Hükümeti bunlara fiyat biçecek ve maaşından kesilecektir.*
- *Şah tüm hisse senetleri, banka ve mücevherat senetlerini İran devletine teslim edecektir.*
- *16 Temmuz 1909'dan önceki tarihlerdeki İstikrazi Bankasındaki borç ve dış kredilerini İran Devleti ödeyecektir.*
- *Şahın tüm mal ve mülkleri, özellikle Azerbaycan'daki malikaneleri İran devletine bırakılacaktır.*
- *Kendisine üç parça halinde ödenmek üzere yıllık yüz bin tümen maaş bağlanacak, bu meblağ İstikrazi Bankasına yatırılacaktır.*
- *Şahın ölümü halinde İran Hükümeti tarafından ailesine yıllık yirmi beş bin tümen tahsis edilecektir.*
- *Devrik Şah antlaşma imzalandıktan sonra 48 saat içinde ülkeyi terk edecektir.*
- *Rus Sefaretine iltica eden diğer mülteciler de teminat vermeden dışarı çıkamayacaklardır.*
- *Şah ve ailesi İran'a döndükleri an maaşları kesilecektir*
- *Rus ve İngiliz elçileri de devrik Şahın yurtdışında İran aleyhine herhangi bir faaliyette bulunmayacağına dair söz verecek ve onları uyaracaklardır. Aksi halde para tahsisatı kesilecektir.*

Antlaşmadan sonra Muhammed Ali Şah'ın Rus sefaretinden çıkışı için yollar aranmaktaydı. Bu yol nihayet 9 Eylül 1909'da bulundu. Yanında ailesi ve Emir Bahadır, Arşed'üd-Devle,

⁵⁶ Sykes, s.419-420.

⁵⁷ Karadeniz, *Kaçar Hanedanı...*, s. 308.

Muvakkır'üs-Saltana gibi bazı önemli istibdatçılarla birlikte sefaret binasından ayrılarak Rus topraklarına doğru yola çıktılar. Kendisine 150 Kazak süvarisi de eşlik ediyordu. 1 Ekim'de Enzeli Limanına ulaşan devrik Şah ve maiyeti önce Bakü'ye daha sonra da Odessa'ya gitti ve buraya yerleşti⁵⁸.

Her ne kadar Rusya, yeni kurulan rejimi hemen tanıdıysa da Meşrutiyet hareketleri sırasında yaptığı hamlelerin başarıya ulaşmamasından rahatsızdı. Bununla birlikte Muhammed Ali için de mücadele daha sona ermemişti. Bu yüzden bırakmak zorunda kaldığı tahtını yeniden elde etmek için iki yıl sonra Rusya'nın da teşvikiyle tekrar İran'a geldi. Ancak Şah ve onu destekleyen adamların İran'a girdikleri haber bir kaç sonra Tahran'a çekilen telgraflar sayesinde duyuldu. Bunun üzerine ilerleyen günlerde binlerce kişi Muhammed Ali Şah'a karşı mücadele etmek için Tahran'a doğru yola çıktı. Bu durum eski Şah'ı telaşlandırdı. Bu süreçte Şah'a kardeşleri Salar'üd-Devle ve Şüca'üs-Saltana ile Kazak Tugayları destek veriyordu.. Ancak artık geriye dönüş oldukça zordu. Çünkü artık meşrutiyetçiler önceki dönemlere göre hem daha güçlü hem de tecrübe sahibiydiler⁵⁹. Bu yüzden Şahın bu girişimi sonuçsuz kaldı ve tekrar Gürkan yoluyla Rusya'ya kaçmak zorunda kaldı⁶⁰.

⁵⁸ Baghdadi, s. 252-254.

⁵⁹ Mehdi Melezkade, *Tarih-i İnkılab-ı Meşrute-i İran*, Cilt 6-7, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1373, s. 1385.

⁶⁰ Ahmed Muzaffer Makam, "Esnad-ı Ez Bazgeşt-i Namuvaffik-ı Muhammed Ali Şah-ı Kudret", *Peyam-ı Baharistan*, Şomara 6, Zemistan 1388, s.654

1907 İNGİLİZ-RUS ANTANTI VE İRAN'IN İKİ ÜLKE ARASINDA TAKSİM EDİLMESİ

İran'da İngiliz ve Rus Nüfuzunun Başlaması

19. yüzyıl İran için oldukça sıkıntılı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılın başından itibaren kuzeyden Rusya, güneyden ise İngiltere'nin kısılcığı altında kalan İran hem topraklarının bir kısmını kaybetmiş hem de bu iki devletin nüfuz alanına girmiştir. Rusya, Çar. I. Petro döneminde başlayan Kafkaslara yayılma ve sıcak denizlere inme siyaseti sonucunda 1813 Gülistan ve 1828 Türkmençay Antlaşmalarıyla İran'ın Kafkaslarda bulunan Revan ve Nahçıvan arasındaki toprakları ile Azerbaycanın kuzeyini ele geçirmiştir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'ndeki başarısı ile Kars, Ardahan ve Batum gibi yerleri Osmanlı'dan alarak Kafkasya'ya tamamen yerleşen Rusya, burada tampon bir bölge oluşturmak için İran ve Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin Erivan ve civarına göçünü teşvik etmiş ve buradaki Ermeni nüfusunu artırarak ileride kurulacak bir Ermenistan devletinin temellerini de atmıştır.

Kafkaslar'ın yanı sıra Orta Asya'da da yayılma sürecine giren Rusya, ilk olarak Orenberg'i alarak Afganistan'a doğru ilerlemeye başlamış, 1864'te Çimkent, 1865'te Taşkent, 1866'da Hokand ve Buhara ile 1868'de Semerkantı ele geçirmiştir. Rusya buradan Hazar Denizi'ne doğru hareket ederek 1873'te Hiva ve bir yıl sonra da Merv'i almıştır⁶¹. Böylece Rusya 19. yüzyılın ikinci yarısında İran'ın kuzeyi ve Orta Asya'da en önemli güç haline gelmiştir.

Rusya'nın Kafkasya ve Orta Asya'daki hızlı yayılışı İngiltere'nin Hindistan ve Basra Körfezi'ndeki çıkarları açısından büyük bir tehlike arz etmekteydi. Çünkü Hindistan ve İran, İngiltere için büyük bir öneme sahip iki ülke idi. İran, İngiltere açısından hem ticaret ve enerji kaynakları açısından hem de Hindistan'a ulaşan yollar üzerindeki stratejik önemi nedeniyle tek başına Rusya'nın nüfuzuna bırakılamayacak kadar değerliydi. Bu önemi İngiltere'nin 1899-1905 yıllarında Hindistan genel valisi ve 20. yüzyılın ilk yarısında İngiltere'nin İran politikalarının mimarlarından biri olan ünlü İngiliz devlet adamı Lord Curzon, *İran'a kayıtsız kalmak bu ülkede ve Hindistan'daki yüzbinlerce yurttaşımızı besleyen ticaretten vazgeçmek anlamına gelir*⁶² şeklinde ifade etmiştir. Bu yüzden İngiltere, Rusya'nın güneye inmesini önlemek amacıyla Mezopotamya'dan Afganistan'a kadar uzanan bir savunma kordonu oluşturmaya karar verdi. Bunun için bu hat üzerinde tampon devletler kurmayı düşündü. İlk olarak Afganistan'ın İran sınırında bulunan Herat'a yöneldi. 1856'da yapılan İran-İngiliz Savaşı'nı kazanan İngiltere, İran'a 4 Mart 1857 yılında ağır maddeler içeren Paris Antlaşması'nı kabul ettirdi⁶³. Bu antlaşma ile hem Herat'ı hem de İran'ın güneyini ele geçirdi. Böylece İran, güneyi İngiltere, kuzeyi Rusya ve orta kısımları da Kaçar Hanedanı yönetiminde olmak üzere üç farklı bölgeye ayrıldı. İranlıların gözünde Rusya ve İngiltere artık onların *kuzey ve güney komşuları*ydı⁶⁴. Bu andan itibaren Rusya ve İngiltere İran politikasında belirleyici rol oynamaya başlamışlardır.

İran ise bu iki devlete karşı politikalarında birini diğerine karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalışıyordu. İki devlet İran'da hem diplomatik hem de büyük ticarî imtiyazlar elde ettiler. İngilizler Karun nehrinde hem dip tarama hem de deniz yollarını işletme hakkını; güneyde yol ve telgraf hatları inşa etme ruhsatını; İsfahan, Buşehr, Sultanabad ve Tebriz'de halı dokuma fabrikasına parasal destek sağlama; banknot basımında tam yetkiye sahip *Imperial Bank of Persia* (Bank-ı Şehinşahi)'yı kurma yetkisi ve en önemlisi de güneybatı da petrol arama imtiyazını elde etmişlerdi. İngiliz iş adamı *Baron Julius de Reuter*, Nasireddin Şah'ı bunlara ikna etmek için 1873 yılında Avrupa gezisine bile çıkarmıştı⁶⁵. Buna karşılık Ruslar da Hazar Denizi'nde balık avlama, Enzeli'de gölün dibini tarama, kuzeyde petrol arama ve kendi sınırlarını Tahran, Tebriz ve Meşhed'e bağlayacak yollarla telgraf hatlarını inşa etme hakkını satın aldılar⁶⁶.

⁶¹ Sneh Mahajan; *British Foreign Policy 1874-1914*, Routledge, London&Newyork 2002, s. 13.

Rusya ve İngiltere, İran üzerinde daha çok etkili olabilmek için İran'ın zayıf ekonomik durumundan istifade etmişler ve İran'a yüksek faizli ve uzun ödeme planı olan borçlar vermişlerdir. Bu sayede hem iç siyasette etkili hem de imtiyazlar konusunda ayrıcalıklı ülkeler haline gelmişlerdir. İngiltere'de Lord Salisbury'nin başbakan olmasıyla (1885) birlikte İran'daki İngiliz etkisi hızla artmaya başlamıştır⁶⁷. İngiltere bu dönemde, 1892 yılında yapılan 6 maddelik bir antlaşma ile İran'a kırk yıl ödemeli 500 bin poundluk bir borç vermiştir. Bu borç 1931 yılında 375 sterlinlik son ödemenin yapılmasıyla sona erecektir⁶⁸. İngiltere İran'a ilerleyen yıllarda da borç vermeyi sürdürmüştür. İngiltere'nin yanı sıra Rusya da İran'a borç vererek bu devleti kendine bağımlı hala getirmeye çalışmıştır. 1903 yılında İran'a 75 yıl süreli 36 milyon rublelik verdiği borç buna güzel bir örnektir. 75 yıl süreyle aylık 850.000 ruble ödemeli borcun bitiminde İran'ın ödeyeceği para faiziyle birlikte 60 milyon rubleye ulaşmıştır⁶⁹. İşin ilginç yanı Rusya, kendi zor durumda olduğunda bile Fransa gibi devletlerden düşük faizle borç alarak İran'a daha yüksek faizle borç vermiştir⁷⁰.

Rusya'nın İran'daki etkisi sadece ekonomik alan ile sınırlı kalmamış, tüm bunları sağlayan ve özellikle İran şahlarını bir nevi kendi kontrolüne alan diğer bir gelişme ise İran'da, Rusya'dakine benzer bir şekilde bir *Kazak Tugayı*'nin kurulması olmuştur. *Berigad-ı Kazak* denilen bu tugay 1879 yılında Rus ordusunda görevli Yarbay *Aleksei Ivanoviç Domantoviç* tarafından tamamen Rus askeri sistemine göre kurulmuştur⁷¹. Daha sonraki süreçte Tugayın komutanlığını Rus ordusundan gönderilen subaylar yapmıştır. İranlıların ise tugayın komutanlığına gelme gibi bir şansları yoktu. Kazak Tugayı ilerleyen dönemlerde İran iç siyasetinde oldukça etkili olmuş, bu durum da doğal olarak Rusya'nın İran'daki etki ve yönlendirmelerinin artmasına neden olmuştur⁷².

Özetle 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında İran'daki Rus etkisi öyle bir noktaya ulaşmıştır ki, Rusya'nın İran büyükelçisi, Rusya'nın İran valisi gibi hareket etmeye başlamıştır. Öte yandan Osmanlı devlet adamları başta Ermeni komitacıların kontrol altına alınması olmak üzere, İran tarafında oluşan bir problemin giderilmesi için bile Rus hükümetine veya Tahran'daki Rus büyükelçisine müracaat etmek zorunda kalmıştır⁷³.

İran iç siyasetinde Rusya ile birlikte etkili olan İngiltere'nin bu dönemde gerek Basra Körfezi'ndeki çıkarları, gerekse 19. yy'ın sonlarından itibaren ortaya çıkan Ermeni Meselesi sebebiyle bu bölgede takip ettiği politikalarından biri de Osmanlı Devleti ile İran arasında huzursuzluk çıkararak iki devleti karşı karşıya getirmek olmuştur. Bunun için bölgedeki bazı güçleri etkisi altına

⁶² Abrahamian, s. 52.

⁶³ Monika Gronke; *Iran: A Short History* (Translated by Steven Rendall), Markus Wiener Publisher, Princeton 2008, p. 102; Soner İşimtekin; *Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnamesi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2005, s. 26; J. Calmard; "Anglo-Persian War (1856-57)", *Encyclopedia of Iran*, <http://www.iranica.com/articles/anglo-persian-war-1856-57>. 31.08.2010.

⁶⁴ Abrahamian, s. 50.

⁶⁵ Daniel Elton; *History of Iran*, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Incorporated, 2000, s. 114.

⁶⁶ Abrahamian; *Modern...*, s. 53.

⁶⁷ Rose Louise Greaves; "British Policy in Persia, 1892-1903 - I", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 28, No. 1, 1965, s. 35.

⁶⁸ FO, 251/58. *Memorandum on the Attrek, or Northern, Frontier of Persia*. (Ekli Dosya)

⁶⁹ BOA, Y.MTV. 245/99

⁷⁰ Raymond Furon; *İran*, (Çevr., Galib Kemali Söylemezoğlu) İstanbul 1943. S.29.

⁷¹ Uzi Rabi ve Nugzar Ter-Oganov, "The Russian Military Mission and the Birth of the Persian Cossack Brigade: 1879-1894", *Iranian Studies*, 42 (3). (s.445- 463), s. 445, Touraj Atabaki, "Ethnic Diversity and Territorial Integrity of Iran: Domestic Harmony and Regional Challenges", *Iranian Studies*, Vol. 38 (1), March 2005, s. 34, (s.23-44), Firuz Kazemzadeh, "The Origin and Early Development of the Persian Cossack Brigade", *American Slavic and East European Review* Vol.15 (3). Oct. 1956, s. 353 (s.351-353)

⁷² Rabi ve Oganov, s. 446, Kazımzadeh, s. 363, Muriel Atkin, gös.yer.

⁷³ BOA, HR.SYS., Belge No : 2774 / 58; 2861/10; 2773 / 3; 2772 / 43; 2772 / 61; 2772 / 68.

olarak bunlar vasıtasıyla bölgedeki gerginliği artırmıştır. Örneğin, 1890'da Anadolu'da Ermeniler isyan etmeye başladığında Irak'ta bulunan aşiretler de İngilizlerin etkisiyle Osmanlıya karşı isyan etmişlerdir. Necd Şeyhi ile Şammar Aşireti arasında meydana gelen olaylar Osmanlı'yı zor duruma düşürmüştür. II. Abdülhamid durumu anlamak için Bağdat valiliği tecrübesinden dolayı Şakir Paşa'yı görevlendirmiştir. Şakir Paşa yaptığı incelemede Şammar Şeyhi İbn-i Reşid'in İngilizlerin tavsiyeleriyle İran'ın himayesine girmeye kalkıştığını fark etmiştir. Hatta Şeyh, millî bayrak olarak İran bayrağını kabul etmiştir⁷⁴.

1907 İngiliz-Rus Antantı ve İran'ın İki Devlet Arasında Taksim Edilmesi

19. yüzyılın sonlarından itibaren Almanya'nın Ortadoğu'ya olan ilgisinin artması ve Osmanlı Devleti ile kurduğu iyi münasebetler ve özellikle Bağdat Demiryolu yapım imtiyazını elde etmesi Almanya'yı bölgeye daha çok yaklaştırmış, bu durum hem Rusya hem de İngiltere'yi tedirgin etmiştir⁷⁵. Almanya'nın Osmanlı Devleti ile kurduğu yakın ilişkilerden sonra İran'da da etkili olmaya başlaması dikkatlerden kaçmamıştır. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçisi olan Sir N. O'Conor İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey'e 24 Nisan 1906'da gönderdiği telgrafta, Almanya'nın yeni İran büyükelçisinin eskisinden daha önemli bir rol oynayacağını belirtmiştir. Ayrıca, Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi olan Baron von Marshall'ın özellikle Osmanlı ve İran arasındaki sınır sorununa dahil olmaya çalıştığını bununla ilgili olarak İran Büyükelçisi Rıza Han ile çeşitli görüşmeler yaptığından bahsetmiştir. Bunun yanı sıra Hamburg-Amerikan gibi Alman şirketlerinin Basra Körfezi'ndeki faaliyetlerinin arttığını da belirtmiştir. Telgrafın sonundaki şu ifadeleri dikkate değerdir:

Bahsedilen durumlar ışığında eğer İngiltere ve Rusya, İran'daki çıkarları için kısa bir süre içinde bir antlaşma imzalamazlarsa kendilerini orada (İran) Almanya ile daha çok karşı karşıya geleceklerdir⁷⁶.

Bu arada 1904-1905 Rus-Japon Savaşı⁷⁷'nda Rusların aldığı yenilgi onun Uzakdoğu'daki ilerlemesini durdurmuş ve ciddi anlamda bir prestij kaybına uğramıştır. Alınan bu yenilgiden sonra Rusya'da Çar II. Nikolay'a karşı başlayan ayaklanma ve grevler neticesinde 1905 Devrimi gerçekleşmiş ve bu durum Çarlık rejiminin varlığını zora sokmuştur. Her ne kadar Çarlık rejimi kendisine karşı başlayan ayaklanmaları bastırda da meydana gelen olaylar Çarlık rejiminin eskisi kadar güçlü olmadığını ortaya koymuştur. Bu yüzden Çar hem mevcut iç hem de dış politika konusunda bir değişimin olması gerektiğine karar verdi⁷⁸. İngiltere ise bu arada Afrika'da kabilelerin başlattığı isyanlar sebebiyle zor durumdaydı. Bu durum iki devletin Afganistan, Tibet ve İran'daki çıkarlarını korumak için birbiriyle mücadele etmek yerine anlaşmalarının iki taraf açısından da daha doğru olduğu şeklinde bir kanaatin gelişmesini sağladı⁷⁹.

İki ülke arasında başlayan bu yakınlaşmanın bir diğer boyutu ise 1892 yılındaki *Fransız-Rus Askerî Antlaşması* ile başlayan ve Almanya'nın başını çektiği "Üçlü İttifak" a karşı oluşturulmak istenen "Üçlü İtilaf"ın son halkası olmasıydı. Nitekim buna yönelik olarak 1894 Antlaşmasının yanı

⁷⁴ Ali Karaca; *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s.35.

⁷⁵ Murray McVay Fraser, *The Course of Anglo-Russian Relations from The Congress fo Berlin of 1878 Until The Anglo-Russian Convention of 1907*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The University of British Columbia, 1956, s.146.

⁷⁶ FO 416/27, Sir N. O'Conor to Sir Edward Grey, No. 94, Constantinople, April 24, 1906

⁷⁷ 1904-1905 Rus-Japon Savaşı hakkında bkz: Peter Berton, *Russo-Japanese Relations 1905-1917*, From Enemies to Allies, Routledge, USA&Canada 2012.

⁷⁸ Fiona K.Tomaszewski, *A Great Russia: Russia and Triple Entente 1905-1914*, Praeger Yayıncılık, Westport 2002, s.ix

⁷⁹ Ali Ekber Velayeti, *Tarih-i Revabit-ı Harici-i İran Der Devre-i Evvel-i Meşrute*, Müessesesi-i Çab ve İntişarat-ı Vezaret-i Umur-ı Harice, Tahran 1374, s. 4

sıra 1904'te de *İngiliz-Fransız Antantı*⁸⁰ imzalanmıştı. Geriye İngiltere ve Rusya arasında yapılacak olan bir antlaşma kalıyordu⁸¹.

İki ülke arasındaki bu amaca yönelik ilk gizli görüşmeler Nisan 1904'de İngiltere kralı Edward ile Rusya'nın o dönemki Kopenhag büyükelçisi *Alexander Petrovic İzvolski* arasında yapıldı. Bu görüşmede Orta Asya'daki ilişkiler üzerine iki ülke arasında daha kapsamlı görüşme yapılması kararı alındı. Rus-Japon Savaşı sırasında bu görüşmeler sekteye uğrasa da İngiltere'nin St. Petersburg büyükelçisi olan *Charles Hardinge*'nin çabaları iki ülke arasındaki görüşmeleri tekrar hızlandırdı. Bunun bir göstergesi olarak Rusya'nın Londra büyükelçisi Benkendorf, İngiltere Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey ile bir görüşme yaptı ve bu görüşmede de iki ülke arasındaki müzakerelerin devamı yönünde karar alındı. Bu arada görüşmeleri doğrudan ilgilendiren bazı gelişmeler oldu. Önce Ocak 1906'da Hardinge İngiltere Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı bir kaç ay sonra ise İzvolski Rusya Dışişleri Bakanı olarak atandılar. Bu durum görüşmelerin hem daha hızlı hem de ciddi bir şekilde ilerlemesini sağladı⁸².

İki ülke arasında bir antlaşma imzalanması yönündeki resmi görüşmeler 29 Mayıs 1906'da başladı fakat müzakere maddelerinin belirlenmesi ancak ikinci görüşmede 7 Haziran 1906'da belirlendi. Görüşmelerde İngiltere'yi St. Petersburg Büyükelçisi Sir Arthur Nicolson ve Rusya'yı ise Dışişleri Bakanı İzvolski temsil ediyordu. İkinci görüşmede Nicolson, İzvolski'ye müzakere maddelerinin Afganistan, Tibet ve İran olduğunu, üç konuyu ayrı ayrı ele almalarını ve bir konu üzerinde mutabık kalındıktan sonra diğer konuya geçilmesini teklif etti. İki tarafın müzakere şekli konusunda vardığı uzlaşmadan sonra uzun sürecek olan görüşmeler başladı⁸³. Bu arada İzvolski Almanya'ya bir ziyaret düzenledi ve onlara İngiltere ile yakınlaşmalarının Almanya'ya karşı bir düşmanlık anlamına gelmediğini beyan etti. Ancak Rusya'nın Almanya ile olan bu görüşmesi İngilizleri rahatsız etti ve hatta görüşmelerin bir süreliğine kesilmesine sebep oldu.⁸⁴

İngiltere buna rağmen görüşmelerin devam etmesi taraftarıydı. Bu arada görüşmeleri olumsuz etkileyecek bir takım hadiseler yaşandı. 1906 yazında Rusya'da hükümete karşı gerçekleşen bazı olaylar görüşmeleri olumsuz etkiledi. Bunun yanı sıra İngiliz basınında Çarlık aleyhine başlayan kampanyalar, Rus basınında da İngiltere'ye karşı bir kampanyanın başlamasına neden oldu. Bu durum İngiltere'yi görüşmelerin geleceği konusunda endişelendirdi. Ancak görüşmelerden tek taraflı olarak çekilmesi demek Rusya'yı kaybetmek anlamına gelirdi. Görüşmelerin seyrini Rusya'nın İstanbul büyükelçisi olan Zinoviev'in St. Petersburg'a iki taraf arasındaki görüşmelerin devam etmesinin ülke yararına olacağı yönündeki mektubu değiştirdi. Nitekim kış boyunca görüşmeler yavaş ta olsa devam etti. Bu arada İzvolski, İran konusunda İngiltere ile var olan çatışmaları azaltmak için nüfuz bölgelerinin oluşturulmasını desteklediğini ifade etti. Bu durum İngiltere'yi memnun etti⁸⁵.

Görüşmeler gizli olmasına rağmen bir süre sonra uluslararası medyada görüşmelere dair haberler çıkmaya başladı. Özellikle Alman gazeteleri bu görüşmelere geniş yer veriyorlardı. Bu tür haberlerin artması üzerine Mirza Hasanhan Müşir'ül-Mülk Fevkalade elçi ünvanıyla Rusya, İngiltere ve Fransa'ya diplomatik bir gezi düzenledi. Gittiği ülkelerde hükümdarların yanı sıra, Dışişleri Bakanları ve müsteşarlarla görüştü. Bu ziyaret sırasında kendisine çeşitli nişanlar takdim edildi. Yaptığı görüşmelerde muhataplarına İran'ın taksimi konusunun doğru olup olmadığını sordu. İzvolski kendisine "İran'ın taksimi konusu doğru değil, ancak iki devlet (İngiltere ve Rusya)

⁸⁰ Antlaşmanın metni için bkz: Great Britain, *Parliamentary Papers London*, 1911, Cilt. CIII, Cmd.(Command Papers) 5969

⁸¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih*, İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi Yayınları, 1995, s. 193.

⁸² George Sanders, "Diplomacy and The Anglo-Russian Convention of 1907", *UCLA Historical Journal*, Vol 3 Issue 0, 1982, s. 62 (s.61-72)

⁸³ Fraser, s. 160.

⁸⁴ Mahajan, s.163

⁸⁵ Sanders, s. 66.

birbirinin aleyhine hareket etmeme konusunda bir uzlaşmaya varabilirler. İran'ın istikbaline saygı duyuyoruz" dedi. Dolayısıyla İran elçisi bu görüşmelerden eli boş dönmüş oldu⁸⁶.

İki taraf arasında 1907 yazına kadar yavaş ilerleyen görüşmeler özellikle Haziran-Ağustos arasında hız kazanmıştır. Her üç madde üzerinde yoğun tartışmaların yaşandığı bu süreç 31 Ağustos 1907'de antlaşmanın imzalanmasıyla neticelenmiştir. Çalışmanın muhtevası itibarıyla Afganistan ve Tibet konusundaki antlaşma maddelerine değinilmeyecektir. İran tarihi açısından oldukça onur kırıcı olan antlaşmanın İranla ilgili bölümü 1 giriş ve 5 maddeden oluşmaktadır. Antlaşma şu şekildedir⁸⁷:

İran Topraklarına İlişkin Antlaşma

Büyük Britanya ve Rus Hükümetleri,

İran'ın bütünlük ve bağımsızlığına saygı duyma konusunda ortak kanaat belirtmiş, sözü geçen bölgede bütün devletlerin ticaret ve sanayileşmede eşit avantajlara sahip olması adına kalıcı çözümler bulma arzusunun yanı sıra, bölgede birlik ve düzenin korunması ve barış dolu bir gelişme ortamının temin edilmesi hususunda gönülden isteklerini bildirmişlerdir.

Her iki devletin de coğrafi ve ekonomik nedenlerle bölge üzerinde özel çıkarlarının olması göz önünde bulundurularak, bir yandan Rus cephesi yakınlarındaki bölgelerde, diğer yandan da Afganistan ve Belucistan bölgelerinde barışın temini, adı geçen bölgelerde tarafların çıkarlarına uygun düşmeyecek bütün anlaşmazlıklardan kaçınma konularında da ortak görüş bildirmiştir.

İki hükümet yukarıda belirtilen konularda şu şartlar üzerinde antlaşma sağlamıştır:

I. *Büyük Britanya Hükümeti, Kasr-ı Şirin'de belirtilen sınırlardan başlayarak İsfahan, Yazd ve Hah bölgeleri de dâhil olmak üzere Rus ve Afgan sınırlarının kesiştiği bölgelere kadar, ne kendi çıkarları için, ne bölgedeki Britanya varlığını korumak adına, ne de üçüncü güçlerin lehine, demiryolları, bankalar, telgraf hattı, karayolları, ulaşım ve sigorta gibi hiçbir siyasi ve ticari imtiyaz talep etmeyecektir ve, doğrudan veya dolaylı olarak, Rus Hükümeti'nin desteklediği bölgelerde benzer imtiyaz taleplerine karşı çıkacaktır. Yukarıda adı geçen bölgelerde Büyük Britanya'nın yine adı geçen imtiyazları talep etmeyeceğine karar verilmiştir.*

II. *Rus Hükümeti ise, Afgan sınırından itibaren Gazik, Bircend ve Kirman'ı içine alarak Bender Abbas'a kadar uzanan bölgede ne kendi çıkarları için, ne bölgedeki Rus varlığını korumak adına, ne de üçüncü güçlerin lehine, demiryolları, bankalar, telgraf hattı, karayolları, ulaşım ve sigorta gibi hiçbir siyasi ve ticari imtiyaz talep etmeyecektir ve, doğrudan veya dolaylı olarak, Büyük Britanya Hükümeti'nin desteklediği bölgelerde benzer imtiyaz taleplerine karşı çıkacaktır. Yukarıda adı geçen bölgelerde Rusya'nın yine adı geçen imtiyazları talep etmeyeceğine karar verilmiştir.*

III. *Rusya, önceden Büyük Britanya ile antlaşma sağlamadan, birinci ve ikinci maddede belirtilen sınırlar dahilinde bulunun Britanya varlığına ve halkına sağlanacak imtiyazlara karşı çıkmayacaktır. Aynı şekilde, Büyük Britanya da yukarıdaki maddelerde belirtilen sınırlar dâhilindeki Rus varlığına ve halkına sağlanacak imtiyazlara benzer şartlar dâhilinde karşı çıkmayacaktır. Hâlihazırda var olan bütün imtiyazlar birinci ve ikinci maddede adı geçen bölgeler için korunmuştur.*

IV. *Farsistan ve Basra Körfezi'ndekilerin haricindeki bütün İran gümrük gelirlerinin, bu antlaşmanın imza tarihine kadar **Banque d'escompte et des Prits de Perse**⁸⁸ ile Şah Hükümeti tarafından belirlenen borç faizini ve aşınma payını garanti eden gelirlerin geçmişte olduğu gibi aynı amaca vakfedileceği anlaşılmasına varılmıştır. Hazar Denizi'nin İran kıyılarındaki balıkçılıktan elde edilen gelirler ile posta ve telgraf gelirlerinin yanı sıra, Farsistan'ın ve Basra Körfezi'nin İran*

⁸⁶ Velayeti, s. 6.

⁸⁷ Great Britain, *Parliamentary Papers*, Cd. (Command Papers) 3750, Cilt. CXXV, 477 Londra 1908.

⁸⁸ Bank-ı İstikrâzi

gümrük gelirleri, geçmişte olduğu gibi, şu anki anlaşmanın imza tarihine kadar Imperial Bank of Persia⁸⁹ ile Şah Hükümeti'nin kararlaştırdığı borçlar birimine vakfedileceği aynı ölçüde belirlenmiştir.

V. Bu anlaşmanın imza tarihine kadar Banque d'escompte et des Prits de Perse ile Imperial Bank of Persia tarafından belirlenen borç faizinin ve aşınma payının ödenmesinde meydana gelebilecek herhangi bir sorun durumunda, Rusya'nın birinci sırada bahsi geçen bankanın şartları dâhilinde ve ikinci maddede belirtilen bölgelerde kredilerin düzenini garanti eden gelir kaynakları üzerinde kontrol sahibi olması gerekliliği ortaya çıkarsa, ya da Büyük Britanya'nın ikinci sırada bahsi geçen bankanın şartları dâhilinde ve birinci maddede belirtilen bölgelerde kredilerin düzenini garanti eden gelir kaynakları üzerinde kontrol sahibi olması gerekliliği söz konusu olduğunda, Rus ve Britanya Hükümetleri birbirleriyle fikir alışverişinde bulunarak ortak bir çözüm arama yoluna gidecek, kontrol ilkelerini ortaklaşa belirleyecek ve mümkün olduğunca dışarıdan gelen müdahalelerden kaçınarak bu antlaşmanın ilkelerini güvence altına alacaktır.

Harita 1: 1907 İngiliz-Rus Antantı'na göre İran'daki Nüfuz Alanları

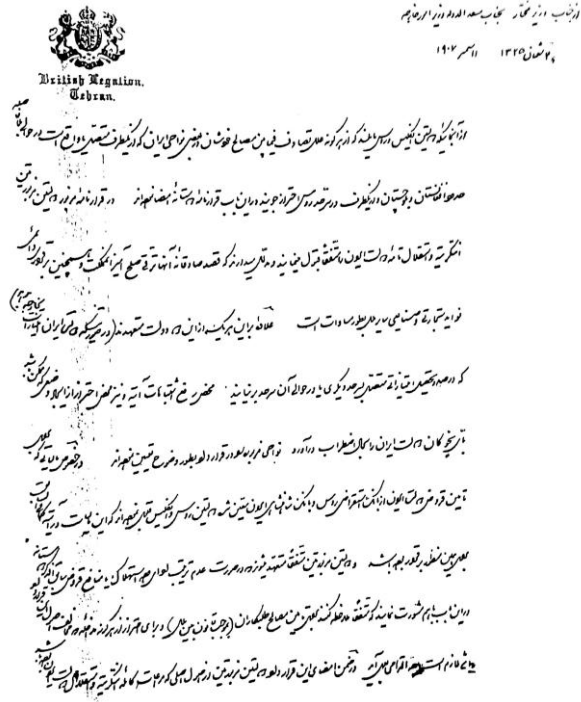
İran'ın Antlaşmaya Tepkisi

İmzalanan antlaşma İngiltere ve Rusya tarafından 11 Eylül 1907'de İran Dışişleri bakanlığına bildirildi. Ayrıca 24 Eylül'de antlaşmanın İran ile ilgili kısmı İngiliz sefaretı tarafından İran Dışişleri Bakanlığına gönderildi⁹⁰. Ancak İran hükümeti kendisinin içinde bulunmadığı ve iradesi dışında imzalanan bu antlaşmanın geçersiz olduğunu Şah'ın da onayı ile 2 Kasım 1907'de İngiltere ve Rusya'ya bildirdi. İran hükümetinin bu tavrından tedirgin olan İngiltere, Tahran sefiri vasıtasıyla antlaşmanın imzalanmasının temel sebebinin Almanya'nın İran'ın iç işlerine karışmasını önlemek olduğunu bildirdi. Ancak bu açıklama İran tarafından tatmin edici bulunmadı⁹¹.

⁸⁹ Bank-ı Şehinşahi

⁹⁰ Velayeti, s. 9.

⁹¹ Baghdadi, s. 143.

Belge 1: İngiltere'nin İran Hükümetine Gönderdiği Antlaşma Metni⁹²

Ülkelerinin uluslararası bir rekabete kurban gittiğini gören İranlıların buna karşı tepkisi ie oldukça sert oldu. Onlar için bu antlaşma büyük bir facia ve itibarlarını yerle bir eden bir gelişmeydi. Özellikle, mücadelelerinde kendilerine yakın gördükleri İngiltere'nin böyle bir şey yapması meşrutiyet taraftarlarını büyük bir hayal kırıklığına uğrattı. Antlaşmaya karşı Tahran ve diğer şehirlerde gösteriler yapıldı ve bu gösterilere sadece meşrutiyetçiler değil halkın her kesiminden insanlar katıldı. Ayrıca mollalar da bu tepkileri destekledi. Sur-i İsrafil, Habl'ül-Metin, İstikbal-i İran ve İran-ı Nev gibi gazetelerde antlaşma ile ilgili çeşitli yazılar yazıldı. Ancak İngiltere'den daha fazla tepki Rusya'ya olmuştur. Bu dönemde gerek halk arasında gerekse devlet adamları arasındaki nefret Rusfobi'ye dönüştü⁹³.

İmzalanan bu antlaşma çoğuna göre İngiltere'nin Rusya'ya karşı elde ettiği bir zaferdi. Nitekim Rusya da yapılan bu antlaşmanın kendi çıkarlarına olmadığını çok geçmeden anlayacaktır. 1914'te Rus Çarı II. Nikolay şunları söylemiştir⁹⁴:

1907 Antlaşması'ndan bu yana İran'daki durumumuz hiç iyi değildir. Herkes İngiltere ile aramızın gergin olduğu Nasıreddin Şah dönemindeki etkili konumumuza dönmeyi istemektedir. İngiltere ile anlaşığımız günden beri İranlılara karşı anlamsız bir çok hamlede bulunduk. Sırf daimi düşmanlarımızın (İngiltere) çıkarları için gereksiz bir anayasa uğruna bize bağlı bir şahın tahttan inmesine sebep olduk. Yani, hiç bir şey elde etmediğimiz gibi büyük kayıplar yaşadık

⁹² Velayeti, s. 12.

⁹³ Ferhad Porya Nejad, "Mesalih-i Beynalmilel-i Karardad 1907 Miladi", *Fasılname-i İlmi Pejuheş-i Tarih*, Sal 4, Şomara 12, s.35-36, Baghdadi, s. 150.

⁹⁴ Arnold T. Wilson, *Persia*, Ernest Benn Limited, Londra 1932, s.132

Antlaşmaya karşı Rusların bu tutumuna benzer bir şekilde İngiltere’de de bazı politikacılar memnuniyetsizliklerini dile getirmişler, hatta bundan dolayı Edward Grey’i sert bir şekilde eleştirmişlerdir. Örneğin Muhafazakar Parti milletvekili olan Early Percy, bununla ilgili olarak Avam Kamarası’nda 17 Şubat 1908’de yaptığı bir konuşmada antlaşmanın Fransa ile imzalanan antlaşma gibi geniş kapsamlı ve başarılı olmadığını, maddelerin belirsizliklerle dolu olduğunu belirtmiştir. İran ile ilgili kısmıyla ilgili olarak şunları söylemiştir⁹⁵:

Şuandan itibaren İran’ı Rus-Afgan sınırındaki Zülfikar’dan Yezd ve İsfahan, Kasr-ı Şirin ve Türk sınırına doğru üç hattın çekildiği iki parça olarak değerlendireceğiz. Şimdiye kadar faaliyette bulunduğumuz İran’ın eski ve yeni başkentleri dahil kuzey hattının tamamı, önemli ticaret yolları ve verimli toprakları ve kalabalık şehirleri bundan böyle Rus sanayisinin ve nüfuzunun güçlenmesine neden olacaktır. Afgan sınırından Gazik’e Kirman’dan Bender Abbas’a uzanan, genellikle çöllerin yer aldığı ve nispeten dar bir bölge olan güney hattı ise İngilizlere bırakıldı. Bu durum ticari rekabeti ortadan kaldıracaktır (...) Hükümet reddedecektir ama bu antlaşma ticari ve sanayi yatırımları konusundaki fırsat eşitliğini ortadan kaldırmıştır.

Tüm eleştirilere rağmen, 1907’de imzalanan bu antlaşma hem Uluslararası alanda İran’ı küçük düşürmüş, hem halkın moralini bozmuş hem de iki devletin İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar İran’ın iç işlerine müdahale etmelerine sebep olmuştur.

Sonuç

Muhammed Ali Şah, 1896’da veliaht şehzade olarak atandığı Azerbaycan Valiliği sırasında halka karşı despot tutumu ve adaletten uzak yönetim anlayışından dolayı halk arasında pek sevilmeyen biri haline gelmişti. Ancak meşrutiyet hareketleri sırasında bu hareket ve destekçilerine gönderdiği olumlu mesajlar kendisine olan bakışı kısmen de olsa değiştirmiş bundan dolayı bazı kesimlerde ülkenin geleceğine dair bir umut ışığı doğmuştu.

Bununla birlikte tahta 1907’de tahta çıktığında ülkenin siyasi ve ekonomik durumu hiç iyi değildi. Babası Muzaffereddin Şah döneminde ülkede artan İngiliz ve Rus nüfuzunun yanı sıra bu iki devletten aşırı miktarda alınan ve yatırım yerine saray harcamaları ve yurtdışı gezileri için kullanılan dış borçlardan dolayı oldukça kötü bir durumdaydı.

Tahta geçmeden hemen önce ilan edilen *Meşrutiyet* bununla bağlantılı olarak açılan *Meclis-i Şura-yı Milli* ve yürürlüğe konulan *Kanun-i Esasi* hem İran siyasi tarihi açısından hem Muhammed Ali Şah için bir ilk olma özelliğini taşıyorlardı. Muhammed Ali, dönemin dünya koşullarını da dikkate alarak ortaya çıkan bu yeni rejimi ülke için bir fırsata dönüştürmek yerine, onunla mücadele etme yolunu seçmiş, bu uğurda ülkede geniş çaplı bir iç savaşın çıkmasına sebep olmuştur.

Bu yeni yapının hemen kabulü, monarşik yönetim anlayışı açısından şüphesiz zordu. Ancak, ülkeyi yönetme görevini üstlenmiş kişilerin, öncelikle ülke çıkarlarını düşünmek ve buna göre hareket etmeleri beklenir. Ancak dünya tarihi bu beklentiyi gerçekleştiren liderlere çok az tesadüf etmiştir. Genel tepki, güç ve yetkilerini paylaşmak durumunda kalacakları yapıları ortadan kaldırmak yönünde olmuştur. Tarihin bize gösterdiği en önemli tecrübelerden birisi halkına karşı mücadeleye girişen liderlerin ve yönettikleri ülkelerin bu mücadeleden uzun vadede zararlı çıktıklarıdır. Nitekim, Muhammed Ali Şah’ın meşrutiyetçilere karşı giriştiği mücadele ne kendisine ne de İran’a bir fayda getirmiştir. Devleti temsil eden otorite ile milleti temsil eden Meclisin ve bunların taraftarlarının mücadelesi ülkenin siyasi, ekonomik, askeri vb alanlarda zayıflamasına neden olmuştur.

Muhammed Ali Şah dönemine kadar yaklaşık yüz yıldır İran üzerinde etkili olan İngiltere ve Rusya, İran’ın içinde düştüğü kargaşada kendi çıkarlarını düşünmekten geri durmamışlar, Rusya, Muhammed Ali Şah, İngiltere ise meşrutiyet taraftarları vasıtasıyla ülkedeki nüfuzlarını artırma yoluna gitmişlerdir. Birbirine rakip gibi görünseler de ikisinin de amacı zayıflamış bir İran’ı ortaya

⁹⁵ HC (House of Commons) Deb17 February 1908 Vol 184 cc.(carbon copy) 476-479.

çıkarmak ve bundan maksimum kazancı sağlamaktı. Bunun en somut göstergesi, İran'da Şah ve Meclis arasında çeşitli münakaşalar yaşandığı sırada iki devletin düşündüğü en önemli şey, "İran'a yüksek faizle borç vermek" idi. Bu iki devlet daha sonra 31 Ağustos 1907'de İran'da birbiriyle rekabeti bir kenara bırakmış ve İran'ı kendi aralarında taksim etmişlerdir.

Bu çalışmadan ortaya çıkan en önemli sonuçlardan birisi, aradan yüz yıl geçmesine rağmen Ortadoğu ülkelerinde hala halkın da dahil edildiği bir yönetim anlayışının hayata geçirilememiş olmasıdır. Yüz yıl önce Muhammed Ali Şah ile meşrutiyetçiler arasında yaşanan mücadele bugün Suriye, Mısır, Libya, Tunus ve gizliden gizliye İran'da da yaşanmaktadır. Bu yönüyle Türkiye'nin bölge ülkelerinden daha ileride bir düzeyde olduğunu söylemek sanıyorum mübalağa olmaz.

Çalışmadan ortaya çıkan bir diğer sonuç ise, ekonomik kalkınmasını sağlamayan bir ülkenin bağımsızlığından söz edilemeyeceğidir. Nitekim Muhammed Ali Şah iktidara geldiğinde hazine neredeyse boş bir durumdaydı. Çare olarak ilk akla gelen çözüm ise maalesef, daha önceleri olduğu gibi, İngiltere ve Rusya'dan borç almaktı. Bu yüzden, kaderini iki devletten alacağı ödünç paraya bağlayan bir ülkenin aynı ülkeler tarafından taksim edilmesi pek te şaşırtıcı bir durum değildi. Nitekim aynı durum günümüzde bir çok ülkede hala devam etmektedir.

Son olarak bu çalışma, günümüzde Ortadoğu'daki güç dengeleri ve bölge ülkelerinin gelişmiş ülkelerle olan ilişkilerini daha iyi anlamak için bu ülkelerin özellikle yakın dönem tarihleri hakkında daha çok araştırma yapılmasının ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Public Record Office Belgeleri (Foreign Office Papers)

FO, 251/58, 416/27

1.2. House of Commons

HC (House of Commons) Deb17 February 1908 Vol 184 cc.(carbon copy) 476-479

1.3. Parliamentary Papers

Cd. (Command Papers) 3750, Cilt. CXXV, 477 London1908.

Cilt. CIII, Cmd.(Command Papers) 5969 London 1911

2. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

2.1.1 Hariciye Nezareti Siyasi Kısım

HR.SYS, 2774 / 58; 2861/10; 2773 / 3; 2772 / 43; 2772 / 61; 2772 / 68.

2.1.2. Yıldız-Mütenevvi Marûzat Evrakı

Y.MTV.245/99

3. Gazeteler

The New York Times, "Persia's Garibaldi Slain", 23 May 1912.

4. Ansiklopediler

İslam Ansiklopedisi, "Cemaleddin Afgani Maddesi", Cilt 3, s. 81-82.

5. Araştırma ve Tetkik Eserler

Afari, Janet. "Social Democracy and Iranian Constitutional Revolution of 1906-1911", *A Century of Revolution Social Movements in Iran*, (Ed.John Foran), Cilt 2, University of Minnesota Press, Minnesota, Minneapolis 1994, s. 21-43.

Arjomand, Said Amir. "The Ulama's Traditionalist Opposition to Parliamentarianism:

1907-1909”, *Middle Eastern Studies*, Cilt 17, No. 2, Nisan 1981, s. 174-190

Atabaki, Touraj. “Ethnic Diversity and Territorial Integrity of Iran: Domestic Harmony and Regional Challenges”, *Iranian Studies*, Vol. 38 (1), March 2005, s.23-44.

Baghdadi, Abdolghafour. *Muhammed Ali Şah Devrinde Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri ve İran'daki İç Olaylar (1907-1909)*, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul: 1982.

Baykara, Hüseyin. *İran İnkılabı ve Azatlık Hareketleri*, Emek Matbaacılık, İstanbul 1978.

Berton, Peter. *Russo-Japanese Relations 1905-1917, From Enemies to Allies*, Routledge, USA&Canada 2012.

Bolat, Gökhan. “Mirza Taki Han (Emir Kebir) ve Reformları (1848-1851)”, BELLETEN, Cilt: LXXVII, Sayı: 278, Nisan 2013, s. 151-182.

Bolat, Gökhan. "Russia's Attitude Towards The Iranian Constitutional Revolution And Its Support Of Counter-Constitutionalism", *The Journal of Academic Social Science Studies (JASSS)*, Nisan 2013, ss.179-189.

Bolat, Gökhan. “İran Meşrutiyet Hareketinin Türk Liderleri: Settar Ve Bâger Hanlar", *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks (ZfWT)*, no.1, 2013, s.47-64

Browne, Edward. *The Persian Revolution of 1905-1909*, Cambridge University Press, Cambridge 1910.

Dilek, Kaan. “İran’da Meşrutiyet Hareketi ve Dönemin Siyasî Gelişmeleri”, *Akademik Ortadoğu*, C.2, S. 1, 2007, s.49-68.

Elton, Daniel. *History of Iran*, Westport, CT, USA: Greenwood Publishing Group, Incorporated, 2000.

Furugi, Muhammed Ali. *Büyük İran Tarihi*, (Çev: Ömer Halis), Askeri Matbaa, İstanbul 1926.

Fraser, Murray McVay. *The Course of Anglo-Russian Relations from The Congress of Berlin of 1878 Until The Anglo-Russian Convention of 1907*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), The University of British Columbia, 1956.

Furon, Raymond. *İran*, (Çev: Galib Kemal Söylemezoğlu) İstanbul 1943.

Gronke, Monika. *Iran: A Short History* (Translated by Steven Rendall), Markus Wiener Publisher, Princeton 2008

Greaves, Rose Louise. “British Policy in Persia, 1892-1903 - I”, *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Vol. 28, No. 1, 1965, s.34-60.

İşimtekin, Soner. *Nasıruddin Şah'ın Avrupa Seyahatnamesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara 2005.

Kamrava, Mehran. *The Political History of Modern Iran: From Tribalism to Theocracy*, Praeger Publishers, Westport, CT 1992.

Karaca, Ali. *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Karadeniz, Yılmaz. “II. Meşrutiyetin Ön Denemesi: İran Meşrutiyet Hareketi ve Sebepleri (1906)”, *Bilig*, Sayı 47, Güz 2008, s.193-214.

Karadeniz, Yılmaz. *Kaçar Hanedanı (1795-1925)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 2004.

Kazemzadeh, Firuz. "The Origin and Early Development of the Persian Cossack Brigade", *American Slavic and East European Review* Vol.15 (3). Oct. 1956, s.351-353.

Kesrevi, Ahmet. *Tarih-i Meşrute-i İran*, Müessesesi-i İntişarat-ı Negâh, Tahran 1388.

Kılıç, Selda. "İran'da İlk Anayasal Hareket 1906 Meşrutiyeti", A.Ü.Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: XX, Sayı:32, Ankara 2002, s. 143-161.

Kirmanî, Nizam'ül-İslâm. "Zendeginame-i Teniçend Ez Şahan-ı Kaçar", *Siyasi-İktisadi*, Şomara 275-276.

Kizilov, Mikhail. *The Karaites of Galicia, An Ethnoreligious Minority Among The Ashkenazim, The Turks and The Slavs, 1772-1945*, Brill Yayınları, Leiden 2009.

Mahajan; Sneh. *British Foreign Policy 1874-1914*, Routledge, London&Newyork 2002.

Makam, Ahmed Muzaffer. "Esnad-ı Ez Bazgeşt-i Namuvaffik-ı Muhammed Ali Şah-ı Kudret", *Peyam-ı Baharistan*, Şomara 6, Zemistan 1388, s.651-674.

Melekzade, Mehdi. *Tarih-i İnkılab-ı Meşrute-i İran*, Cilt 6-7, İntişarat-ı İlmi, Tahran 1373

Miri, Rezita. "Muhammed Ali Şah Der Teb'id", *Tarih-i Muasır-ı İran*, Sal 3, Şomara 11, Payyız 78, s. 219.

Nejad, Ferhad, Porya. "Mesalih-i Beynelmilel-i Karardad 1907 Miladi", Fasilname-i İlmi Pejuheş-i Tarih, Sal 4, Şomara 12, s.35-36, Baghdadi, s.25-44

Özcan, Azmi. "Jamaladdin Afghani's Honorable Confinement in Istanbul and Iran's Demands for His Extradition", *Osmanlı Araştırmaları C. XV*, İstanbul 1995, s.285-291

Rabi, Uzi ve Nugzar Ter-Oganov. "The Russian Military Mission and the Birth of the Persian Cossack Brigade: 1879-1894", *Iranian Studies*, 42 (3). s.445- 463.

Sander, Oral. *Siyasi Tarih*, İlkçağlardan 1918'e, İmge Kitabevi Yayınları, 1995.

Sanders, George. "Diplomacy and The Anglo-Russian Convention of 1907", *UCLA Historical Journal*, Vol 3 Issue 0, 1982, s.61-72.

Sykes, Percy. *A History of Persia*, Cilt 2, Macmillan and Co. Limited, Londra 1930.

Şemim, Ali Asger. *İran Der Devre-i Saltanat-ı Kaçar*, Behzad Yayınevi, Tahran 1387.

Tomaszewski, Fiona K. *A Great Russia: Russia and Triple Entente 1905-1914*, Praeger Yayıncılık, Westport 2002.

Velayeti, Ali Ekber. *Tarih-i Revabit-ı Harici-i İran Der Devre-i Evvel-i Meşrute*, Müessesesi-i Çab ve İntişarat-ı Vezaret-i Umur-ı Harice, Tahran 1374.

Wilson, Arnold T. *Persia*, Ernest Benn Limited, Londra 1932.

6. İnternet Kaynakları

<http://www.iranica.com/articles/anglo-persian-war-1856-57>. 17.02.2014.